

ŠTA TREBA ZNATI I KAKO POSTUPATI U ODNOSU NA RANI RAZVOJ DJETETA

Razvojno-edukativni i informativni materijal

Podgorica, 2016.

Crna Gora
Ministarstvo prosvjete

unicef

Crna Gora
Ministarstvo prosvjete

ŠTA TREBA ZNATI I KAKO POSTUPATI U ODNOSU NA RANI RAZVOJ DJETETA

Razvojno-edukativna uputstva i informativni materijal

Podgorica, 2016.

Izdavač:
UNICEF Crna Gora

Autori:
Mr Tamara Milić, psihologica
Senka Živković, logopedica
Marija Jovović, vaspitačica
Tatjana Sabolski, pedagogica-psihologica
Marijana Vukićević Ivančević, psihologica

Lektura i korektura:
Sanja Mijušković

Fotografije:
UNICEF Crna Gora / Duško Miljanić

Grafička obrada:
IMPULS studio

Štampa:
DPC, Podgorica

Tiraž:
1000 primjeraka

Godina izdanja:
Podgorica, 2016.

Potrebna je dozvola da se reprodukuje bilo koji dio publikacije. Molimo vas, kontaktirajte UNICEF Crna Gora (Stanka Dragojevića bb, Eko zgrada Ujedinjenih nacija, 81000 Podgorica, Crna Gora, Tel: +382 20 447 400; Fax: +382 20 447 471; E-mail: podgorica@unicef.org). Dozvola će biti data besplatno obrazovnim i neprofitnim organizacijama.

SADRŽAJ:

I. UVOD	7
II. KONCEPTUALNI OSNOV	9
III. TEORIJSKI OKVIR	13
A. Razvoj motorike (krupna i fina motorika)	17
B. Govorno-jezički razvoj/komunikacija	18
C. Kognitivni razvoj	21
D. Socio-emocionalni razvoj	23
E. Briga o sebi	30
IV. RAZVOJNA MAPA: ŠTA TREBA ZNATI I KAKO POSTUPATI	34

I. UVOD

Sistem predškolskog vaspitanja i obrazovanja od presudnog je značaja za sveukupan rast, razvoj i formiranje ličnosti, a ima i pozitivne socio-ekonomske efekte na društvo u cjelini.

U Strategiji *Evropa 2020*, koja rano učenje prepoznaje kao jednu od prioritetnih oblasti, jasno je naglašen značaj stimulacije u ranom razvoju djece. Jedan od ciljeva koje ovaj dokument postavlja jeste da do 2020. godine 95% djece uzrasta od tri godine do polaska u osnovnu školu bude obuhvaćeno ranim vaspitanjem i obrazovanjem. Evropska unija je još 2002. godine formulisala tzv. *Ciljeve iz Barselone*, kao skup prioriteta usmjerenih na obezbjeđivanje pristupačne i kvalitetne zaštite za najmanje 90% djece tog uzrasta.

Strategija ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Crnoj Gori 2016–2020. kao svoje vodeće načelo postavlja zahtjev da se obezbijedi zadovoljnije razvojnih potreba za svu djecu od rođenja do polaska u školu. Taj cilj podrazumijeva izgrađene programske i infrastrukturne kapacitete za pružanje odgovarajućih usluga, kompetentan kadar i aktivno angažovanje zajednica i roditelja.

Program „Podrška obuhvatu i kvalitetu predškolskog vaspitanja i obrazovanja,“ koji je podržala kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori, usmjeren je na: (1) pristup predškolskom obrazovanju i obuhvat djece predškolskim obrazovanjem, (2) kvalitet vaspitno-obrazovnih usluga u predškolskim ustanovama, (3) prelazak iz sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja u osnovnu školu, u smislu stvaranja ambijenta jednakih šansi za sve.

Svako dijete u Crnoj Gori zaslužuje da mu se obezbijede uslovi za najbolji mogući početak kako bi ostvarilo postignuća u svim oblastima razvoja. Vođeni tim uvjerenjem, pripremili smo uputstva za podsticanje i evaluaciju pojedinih razvojnih oblasti, koja su namijenjena vaspitačima i roditeljima, kao prvim učiteljima djeteta. Ovaj razvojno-edukativni i informativni materijal osmišljen je s namjerom da doprinese jačanju roditeljstva i aktivnoj ulozi porodice u vaspitanju i učenju djeteta.

Naime, u radu s porodicama uočeno je niz negativnih pojava, ponašanja i navika koji ne vode dobrobiti djeteta i koje bi stoga trebalo mijenjati. Svakodnevna izloženost velikom broju kontradiktornih informacija može djelovati zbunjujuće na roditelje. Mnogi od njih, pod uticajem neprovjerenih i nestručnih smjernica, nerijetko su u nedoumici što je korisno za dijete, a što ne, kako usmjeriti njegov razvoj i koje greške treba izbjeći.

Ova publikacija namijenjena je vaspitačima, ali i roditeljima. Vaspitačima ovaj materijal treba da posluži za planiranje i individualizaciju po oblastima razvoja, a osmišljen je tako da podstakne potencijale dece. Smatramo da ponuđeni primjeri, smjernice i preporuke mogu biti od pomoći da se u radnim prostorima, domovima i van njih primjenjuju kreativne, primjerene, ciljane i strukturisane aktivnosti, usmjerene na razvoj djeteta.

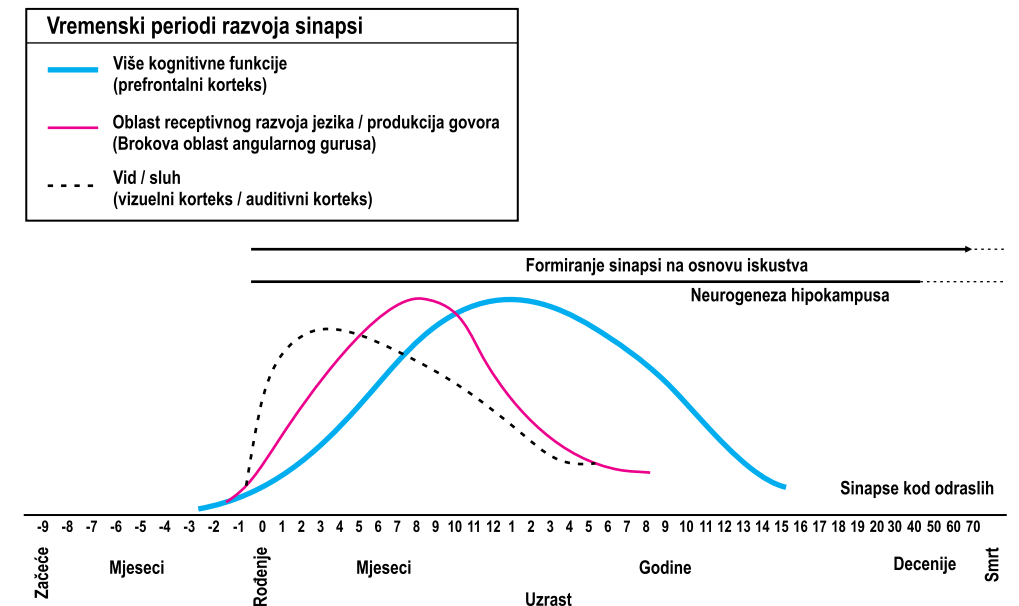

II. KONCEPTUALNI OSNOV

U periodu predškolskog vaspitanja i obrazovanja učenje ima najznačajniji uticaj na razvoj ukupnih sposobnosti dece. Bogata literatura iz oblasti psihologije i ekonomije govori o značaju predškolskog obrazovanja za kasnija obrazovna postignuća djeteta, ali i o njegovim širim, socio-ekonomskim efektima na društvo u cjelini.

Neuronauka nam potvrđuje da treba posvetiti posebnu pažnju razvoju dece predškolskog uzrasta budući da je to doba kada se odvija najintenzivniji razvoj viših moždanih funkcija. Činjenica da je neurološki razvoj najintenzivniji do pete godine života upućuje na važnost ulaganja u učenje i njegovu stimulaciju u najranijem uzrastu.

Grafikon 1: Razvoj ljudskog mozga

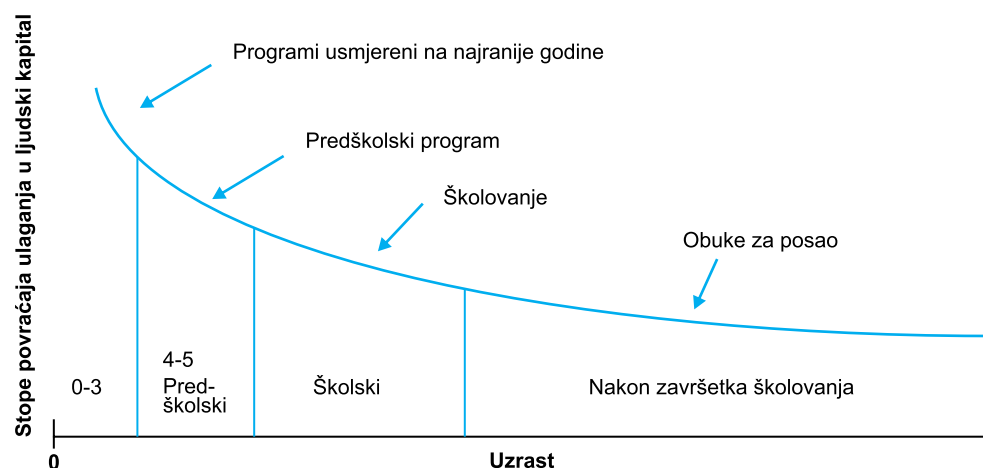

IZVOR: C. Nelson, *From Neurons to Neighbourhoods* (Shonkoff & Phillips, Eds., 2000).

Nadalje, mnoge empirijske studije ukazuju na značajne pozitivne socio-ekonomske efekte sistema predškolskog vaspitanja i obrazovanja na društvo. Nobelovac Džejm Hekman istraživao je isplativost ulaganja u obrazovanje u zavisnosti od uzrasta. Prema njegovim nalazima, ukoliko bi se u svako

od djece različitih uzrasta uložio po jedan dolar, najviše bi se isplatio dolar uloženi u dijete najranijeg uzrasta (do tri godine), zatim onaj uloženi u dijete predškolskog uzrasta, pa u dijete školskog uzrasta, dok investiranje u osobu koja je završila formalno obrazovanje donosi najmanji povraćaj. Drugim riječima, ulaganje u rano učenje ima znatno veći efekat nego ako se takvo investiranje obavlja kasnije u životu.

Grafikon 2: Povraćaj investicija u ljudski kapital u zavisnosti od uzrasta

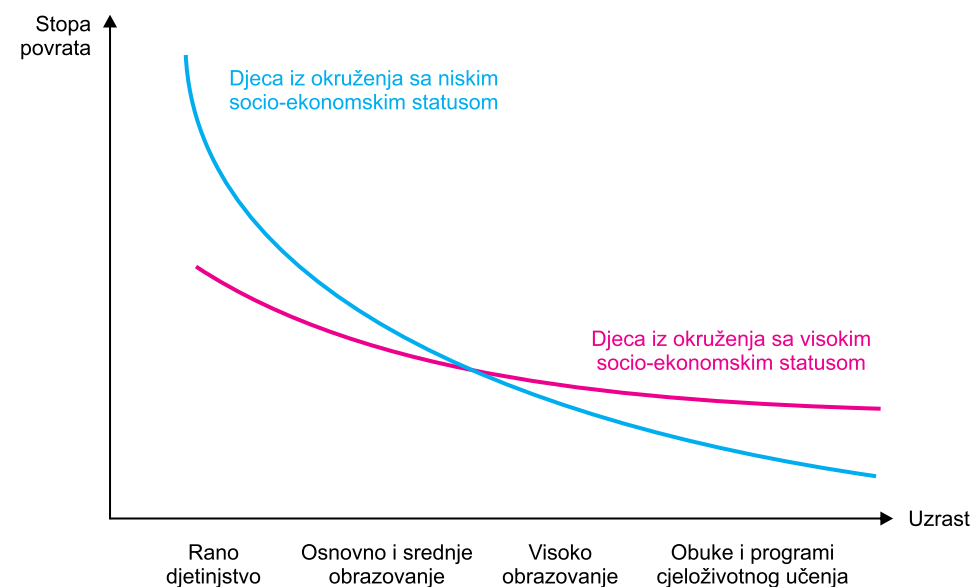

IZVOR: *The case for investing in young* (Heckman, 2012).

U naučnim krugovima koji se bave dobrobiti i razvojem djece predškolsko obrazovanje odavno je prepoznato kao jedan od najvažnijih instrumenata socijalne inkluzije i rješavanja problema siromaštva. Kvalitetni predškolski programi doprinose smanjenju napuštanja škole i ponavljanja razreda, do boljih obrazovnih postignuća, stopa nezaposlenosti se smanjuje, kao i stopa kriminala i drugih nefunkcionalnih ponašanja (Lynch, 2005). Ulaganje u predškolsko obrazovanje višestruko se isplati, a posebnu dobrobit imaju oni koji su najviše društveno izolovani (OECD, 2006; EACEA, 2009; OECD, 2011).

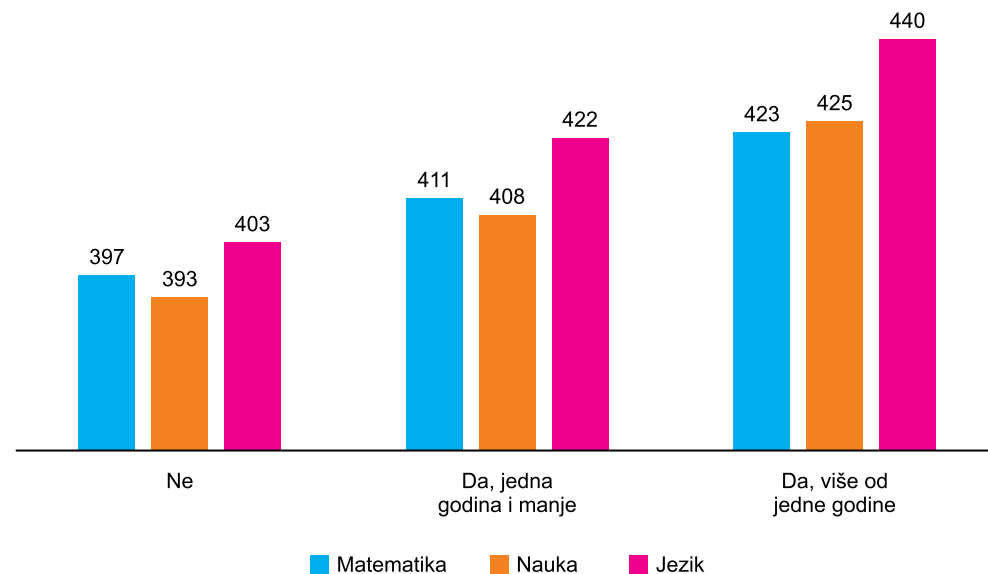
Analize rezultata PISA testiranja sprovedenog 2009. godine u 34 zemlje članice Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), sugerišu da je pohađanje predškolskog obrazovanja povezano s kasnijim uspjehom učenika. Tako su u oblasti čitalačke pismenosti bolje rezultate (u prosjeku) imali petnaestogodišnjaci koji su duže od godinu pohađali predškolsko obrazovanje nego oni koji nijesu. Razlika u nivou čitalačke pismenosti iznosila je 54 poena, što odgovara jednoj i po godini formalnog obrazovanja.

Grafikon 3: Povraćaj investicija u ljudski kapital

Izvor: *Efficiency and equity of European education and training policies* (Woessmann, 2008).

Grafikon 4: Predškolsko vaspitanje i obrazovanje i rezultati PISA 2012. u Crnoj Gori

IZVOR: PISA 2012, Crna Gora.

III. TEORIJSKI OKVIR

Publikacija “Šta treba znati i kako postupati u odnosu na rani razvoj djeteta” osmišljena je s namjerom da bude podsticaj pozitivnom odnosu s djetetom, građenju otvorene komunikacije, međusobnog uvažavanja i povjerenja, kao i da doprinese razvijanju samopouzdanja djeteta. Kako se деца osećaju i način na koji se ponašaju umnogome zavise od poruka koje dobijaju od odraslih. Đeci je veoma važno da ispune očekivanja odraslih. Zato ih je potrebno ohrabriti, pohvaliti i podsticati njihovu samostalnost i individualnost.

U tom smislu, djelotvorne poruke za dijete jesu:

- Razumijem te.
- Slušam te.
- Vjerujem u tebe.
- Jako si mi važan/važna.
- Važno je truditi se.

Dijete treba da zna da mu je roditelj/staratelj ili vaspitačica na raspolaganju, ukoliko mu je potrebna pomoć, ohrabrenje i oslonac.

Segmenti razvoja se prožimaju, utiču jedan na drugi, međusobno se uslovljavaju. Svaka razvojna faza ima svoje osobnosti, ali i svako dijete ima svoje individualne karakteristike, tempo i dinamiku razvoja. Stoga je odgovarajuća rana stimulacija i podrška veoma značajna i u velikoj mjeri utiče na dalji tok razvoja djeteta.

Razvoj djeteta može se pratiti i podsticati kroz pet osnovnih razvojnih oblasti:

1. Motorički razvoj (krupna i fina motorika)
2. Razvoj govora, komunikacije
3. Kognitivni razvoj
4. Socio-emocionalni razvoj
5. Briga o sebi/samopomoć

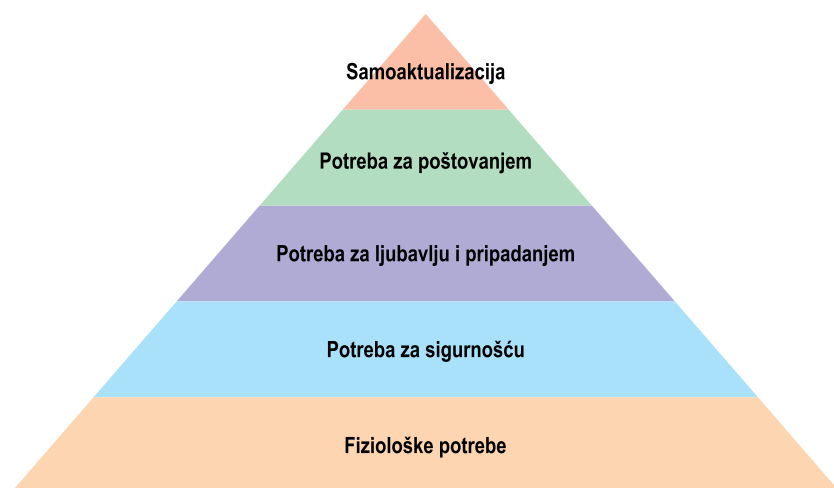
Prije detaljnijeg predstavljanja razvojnih oblasti želimo da naglasimo da sva деца imaju potrebu za sigurnošću, spoljašnjom kontrolom, odlučnošću, disciplinom. Naime, nakon rođenja prvo se javlja jedno opšte, difuzno stanje uzbuđenosti u kontinuumu zadovoljstvo – nezadovoljstvo. Iz tog opšteg stanja prijatnosti/neprijatnosti postepeno se izdvajaju različite emocije: pozitivne ili negativne, u zavisnosti od toga da li su i na koji način zadovoljene osnovne djetetove potrebe. Svaki pojedinac ima ciljeve (motive i potrebe) koje želi po-

stići i čije ispunjavanje život čini vrijednim i smislenim. Osnov se uspostavlja u najranijem periodu razvoja, koji karakteriše suštinska potreba za postavljanjem određenih granica, dosljednošću, uređenošću. Na taj način izbjegava se anksioznost, redukuje nesigurnost i ispunjava prirodna tendencija djeteta ka jedinstvu, cjelovitosti i integraciji. To je temelj na kome se formira samopouzdanost, stabilno i fokusirano dijete. Kao radni okvir za ovaj razvojno-educativni materijal poslužila nam je hijerarhija ljudskih potreba koju je postavio američki psiholog Abraham Maslov, a koja je ne samo veoma zastupljena u stručnoj literaturi, već i prepoznata i široko primjenjiva u praksi.

Prema Maslovljevoj teoriji, ljudske potrebe mogu se grupisati u pet kategorija. Idući od najnižih do najviših, tu spadaju fiziološke potrebe, potrebe za sigurnošću, za pripadnošću, za uvažavanjem i samoostvarenjem. Hijerarhija ljudskih potreba obično se prikazuje u vidu petodjelne piramide, pri čemu svaka grupa potreba predstavlja jedan nivo.

1. Osnovne fiziološke potrebe – za hranom, vodom, kiseonikom, spavanjem, senzornom stimulacijom i dr.
2. Potrebe za sigurnošću – za stalnošću, redom, strukturom, predvidljivošću
3. Potrebe za pripadanjem i ljubavlju – prije svega porodičnoj grupi
4. Potrebe za poštovanjem – poštovanjem samog/same sebe i poštovanjem od strane drugih ljudi
5. Potrebe za samoaktualizacijom – iskorišćavanje svih potencijala koje pojedinac ima

Grafikon 5: Maslovljeva hijerarhija potreba

Naučite me da budem sigurno, samostalno, odgovorno, usredsrijeđeno dijete

- Uvažite djetetove fiziološke/ fiziološke potrebe.
- Oslušajte i zadovoljite djetetove emocionalne potrebe (blizina, dodir, utjeha).
- Učinite da se dijete oseća zaštićeno – ono želi sigurno i organizovano okruženje u kojem postoji izvjesnost i stabilnost.
- Imajte na umu da dijete ima svoj prirodni ritam – kao što sunce izlazi i zalazi.
- Ustalite vrijeme buđenja – neka bude oko 7 sati.
- Ustalite vrijeme za dnevno spavanje – približno u isto vrijeme svakoga dana.
- Ustalite vrijeme za večernji odlazak na spavanje – neka bude u intervalu 20h–21h.
- Neka dijete uvijek jede sjedeći u hranilici, a kasnije za stolom.
- Stabilan dnevni ritam vodi do ustanovljavanja rutina i stvaranja pozitivnih navika djeteta.
- Omogućite predvidljivost – tako se stvaraju pozitivne navike.
- Dnevnu rutinu kod kuće važno je uskladiti s onom koje dijete ima u vrtiću.
- Omogućite djetetu da uspostavi uredan ritam – time ispunjavate njegovu potrebu za sigurnošću, ljubavlju i pripadanjem, a iz pozitivnih interakcija kasnije će se razvijati prijateljske, partnerske i druge relacije.
- Budite strpljivi i uporni – iako iziskuje energiju, taj trud i ulaganje daju rezultat.
- Nemojte nikada brzo odustajati – imajte na umu da je to najznačajnije ulaganje.

Gore navedene smjernice pomažu uspostavljanju i nadograđivanju motivacije kod djeteta. U literaturi iz ove oblasti često se pravi razlika između tzv. intrinzične, ili unutrašnje, i ekstrinzične, spoljašnje motivacije. Unutrašnju motivaciju čini sve ono što nas iznutra pokreće na aktivnost, određujući njen smjer, intenzitet i trajanje. Spoljašnju motivaciju određuju vanjski faktori.

U praksi, unutrašnja motivacija odnosi se na aktivnosti koje su same po sebi nagrađujuće – čitanje, igra, hobiji i sl. One od djeteta traže predanost i podstiču je; nagrade, ukoliko postoje, od sporednog su značaja. Kada je riječ o

spoljašnjoj motivaciji, aktivnosti su samo sredstvo za postizanje drugog cilja. Stoga, ako nema nagrade, nema ni aktivnosti. Ponašanje pojedinca oblikovano je i usmjereno objema vrstama motivacije. Ipak, postoji niz važnih razloga zbog kojih kod djeteta treba njegovati i podsticati unutrašnju motivaciju.

Razvijanje unutrašnje motivacije podrazumijeva:

- Podsticanje želje za stvaranjem
- Usmjerenost ka cilju (upornost, marljivost, potreba za postignućem)
- Jačanje znatiželje, fasciniranost problemom
- Stvaranje pozitivne slike o sebi, odsutnost straha od kritike, postavljanje visokih, ali dostižnih standarda
- Nezavisnost, individualnost, preduzimljivost...

Odrasli – roditelji, staratelji, praktičari i drugi profesionalci – svojim djelovanjem i stimulacijom određenih interesovanja mogu pozitivno uticati na stvaranje unutrašnje motivacije kod djeteta, čime se obezbjeđuje:

- Osećaj kompetentnosti, samoefikasnosti – **JA MOGU**.
- Osećaj nezavisnosti, autonomije – **MOGU SAM/SAMA**.
- Pozitivna slika o sebi – **SAMOPOŠTOVANJE**.

Razvoj unutrašnje motivacije potpomažu:

- Stimulativni roditelji
- Izazovni zadaci
- Ohrabivanje pokušaja
- Uravnoteženo nagrađivanje
- Vrednovanje truda
- Podsticajna sredina i učenje
- Postepeno osamostaljivanje

Razvoj unutrašnje motivacije ometaju:

- Pretjerana zaštita, ignorisanje pokušaja i truda
- Preveliki pritisak
- Prenaglašavanje uspjeha i postignuća
- Nekritička samostalnost
- Nestimulativna okolina
- Neadekvatne metode podučavanja

Spoljašnji (eksternalni) motivi morali bi imati samo dodatnu, sekundarnu funkciju. Oni bi trebalo da posluže kako bi se postojeća motivacija stimulirala, učvrstila. Na taj način se izbjegava da eksternalni motiv postane primarni motiv (npr., situacija kada cilj učenja nije proširiti svoja znanja i vještine, već dobiti nagradu).

Dijete želi biti važno, ostvariti svoje ciljeve.

Zato ga podstičite, podržite, pomozite mu da ostvari uspjeh.

Dijete želi da bude ono što jeste.

Zato poštuju individualnost djeteta, pomozite mu da upozna sebe i druge, prihvati vlastitu prirodu, izrazi sopstvene potencijale i sopstvenu želju za rastom i razvojem.

A. Razvoj motorike (krupna i fina motorika)

Oko prvog rođendana dijete pravi prve korake, počinje da bude motorno samostalnije, a ujedno i znatiželjnije. Potreba za kretanjem urođena je, prirodna potreba koja dijete vodi ka istraživanju svijeta oko sebe. U ovoj razvojnoj fazi djetetu je potreban prostor bez suvišnih stvari koje predstavljaju potencijalnu opasnost za njegovo kretanje. Obezbeđivanjem sigurnog, bezbjednog, ali i podsticajnog prostora za dijete, kako u vrtićkom tako i u porodičnom okruženju, izbjeci ćemo stalne zabrane i nećemo sputavati njegovu potrebu za istraživanjem.

Dijete uzrasta oko godine dana igra se tako što skuplja i razbacuje igračke, pa onda ponovo ukazuje na njih koristeći se gestovima. U uzrastu od dvije godine, ono pomaže odraslima u raspremanju igračaka. Međutim, ukoliko se to u vrtiću i kod kuće od djeteta ne traži, ono neće razviti fizički naviku, niti izgraditi osnov za strukturisanu igru, odgovornost, usredsrijeđenost, usmjerenost, postavljanje okvira i relacija početak – kraj.

Fizička aktivnost predstavlja osnovu za sveukupni razvoj djeteta jer se njome podstiče njegovo kognitivno, emocionalno i socijalno sazrijevanje. Doprinosi prvenstveno razvoju krupne motorike, fizička aktivnost posljedično utiče i na intelektualni razvoj. U najranijem uzrastu, intelektualni razvoj djeteta odvija se kroz motorne radnje, a zasniva se na učenju putem istraživanja, uviđanja, upoznavanja okoline. Ne manje važno – podsticanjem ove razvoj-

ne oblasti prevenira se gojaznost djece, deformiteti kičme i stopala. Razvoj fizički pasivnog djeteta, lišenog kretanja i igre, nije adekvatno stimulisan pa ono neće u potpunosti razviti svoje psiho-fizičke potencijale. Stoga je vrijeme koje dijete provodi uz uređaje savremene tehnologije neophodno ograničiti.

Evo nekoliko opštih preporuka za vaspitače i roditelje:

- Obezbijediti djetetu uslove za spontanu igru. Dijete ne treba sputavati u kretanjama svojstvenim uzrastu već mu obezbijediti bezbjedan prostor za njihovo izvođenje (prevrtanje, puzanje, hodanje, trčanje, skakanje, preskakanje, provlačenje, okretanje, igre s loptom i sl.).
- Omogućiti djetetu svakodnevni boravak na svježem vazduhu. Boravak u prirodi veoma je važan za dijete. Stoga pri organizaciji vremena treba voditi računa o tome da dijete svakodnevno boravi i igra se napolju, umjesto da je pasivno, lišeno aktivnog kretanja i igre.
- Podsticati razvoj fine motorike djeteta kroz igru s kockama, sakupljanje manjih igračaka, manipulaciju sitnim predmetima, držanje olovke. Preporučene su aktivnosti s različitim materijalima (plastelin, platno, papir, tijesto), korišćenje papira različite teksture na više načina (gužvanje, lijepljenje, rezanje) i sl. Dijete kod kojeg je podsticana fina motorika pravilno će držati olovku i s lakoćom izvoditi grafomotorne pokrete.
- Važno je da dijete uči da prepozna simbole. Pisanje slova, međutim, ne treba forsirati.

B. Govorno-jezički razvoj/komunikacija

Osnovne funkcije govora jesu razmjena informacija i komunikacija. Jezik je osnovno sredstvo komunikacije kojim se oblikuje i prenosi poruka. Komunikacija predstavlja dvosmjerni proces, a odvija se u okviru realnih životnih situacija. Funkcija komunikacije je višestruka: uspostavljanje i održavanje odnosa s drugima, prenošenje informacije, traženje odgovora. Dijete kroz komunikaciju izražava ono što misli, oseća, ona predstavlja okvir i oslonac njegovoj mašti i kreativnosti. Način na koji dijete komunicira jedan je od pokazatelja njegovog ukupnog razvojnog statusa, uključujući i nivo socijalizacije.

Jezički razvoj djece svih uzrasnih grupa podstiče se različitim aktivnostima – govorno-jezičkim, matematičko-logičkim, fizičkim, igrovnim. Na uzrastu od (oko) tri godine stvara se osnova maternjeg jezika, koja se u narednom periodu dalje izgrađuje i strukturira. Dijete nesvjesno usvaja jezička pravila, a zatim učestalom upotrebom počinje da ih prisvaja i spontano koristi. Strpljivim

odgovorima na pitanja djeteta i pravilno formiranim rečenicama odrasli daju model njegovog daljeg jezičkog razvoja.

Opšte preporuke za vaspitače i roditelje:

- Adekvatnim podsticanjem motorike govornih organa (blagovremenim uvođenjem čvrste hrane u ishranu djeteta, njenim žvakanjem, gutanjem) stvaraju se uslovi za pravilan razvoj logomotornog aparata, a time i govornih sposobnosti.
- Za govorni razvoj predškolskog djeteta u velikoj mjeri je zaslužna adekvatna stimulacija, i to od najranije dobi pa sve do usvajanja predčitalačkih vještina.
- Za razvoj govorno-jezičkih i komunikacijskih vještina djeteta veoma je važno da se odrasli pravilno izražavaju, imenuju predmete, redovno mu čitaju, razgovaraju s njim o slikama i tekstu. Dijete pri tom treba podsticati da što samostalnije opisuje slike i sadržaj priče.
- Prevelika izloženost TV i internet sadržajima, odnosno odsustvo dvosmjerne komunikacije, usporava i/ili preusmjerava govorni razvoj djeteta.

U jaslenim, pa i u starijim grupama, ima mnogo djece koja koriste **cucle** ili sa sobom nose flašice jer nijesu naviknuta da jedu čvrstu hranu. Dugotrajna upotreba varalica stvara nepravilnost zuba i vilice, što je najčešći uzrok organskih dislalija, odnosno loše formiranih glasova.

Naučite me da jasnije, izražajnije govorim i povećam fond riječi

- Govorite pravilno, pružite dobar govorni model djetetu. Nemojte mu tepati – izgovor riječi treba da bude jasan, rečenica gramatički ispravna. Maženjem, oponašanjem govora svojstvenog dječji podržavate nepravilan govor, produžavate govornu nezrelost djeteta i loše utičete na proces njegovog budućeg opismenjavanja.
- Motivirate dijete na razgovor. Često mu postavljajte pitanja i nemojte se zadovoljavati s kratkim odgovorima (2–3 riječi).
- Podstičite dijete da riječima izražava sve što osjeća, radi, misli...
- Prepričavajte zajedno prethodno pročitano priču, bajku, dnevna dešavanja, događaje. Pomozite djetetu postavljanjem pitanja, ohrabrujući ga na samostalno prepričavanje.
- Igrajte s djetetom govorne igre: „Na slovo, na slovo”, „Glavih telefona”, „Izmišljena priča”. Možete i sami osmisliti neku govornu igru.
- Kada dijete govori nepravilno, ne ispravljajte ga već jednostavno ponovite riječ izgovarajući je pravilno.
- Ne govorite pred djetetom pogrdne riječi.
- Ohrabrite dijete da „bude glumac/glumica”, da se igra imitativnih igara.

Čitanje i pisanje dijete uči u školi, ali pripreme počinju mnogo prije samog procesa opismenjavanja. Važno je, međutim, naglasiti da dijete treba da počne da usvaja pisani jezik nakon što ovlada govornim jezikom. Nije dobro pre-rano započeti proces opismenjavanja, prije nego što dijete ovlada osnovnim grafomotornim i govorno-jezičkim vještinama i stekne primjerenu kognitivnu i emocionalnu zrelost.

Pozitivno je podsticati djetetovu sposobnost prepoznavanja slova i brojeva, no te aktivnosti ne treba miješati s procesom učenja slova i brojeva. Treba, dakle, koristiti sadržaje koji se odnose na prepoznavanje simbola.

Jedan je od razloga koji roditelji najčešće navode da objasne odlaganje polaska djeteta u školu jeste njegova nedovoljna motivisanost i nezainteresovanost za čitalačke, odnosno grafomotorne aktivnosti (tačnije, pisanje). Stoga treba imati na umu da je prisiljavati dijete da savladava ili usavršava neko znanje prije nego što je samo zrelo za to – ne samo nedjelotvorno, nego i štetno.

Naučite me da koristim knjige

- Koristite slikovnice – čitajte svakodnevno po neku priču ili bajku.
- Objasnite djetetu šta je to knjiga/slikovnica; predočite mu da svaka priča ima svoj naslov, radnju, tok i kraj.
- Tokom čitanja, objašnjavajte značenje riječi koje su djetetu nejasne.
- Postavljajte djetetu pitanja tokom i poslije čitanja priče, komentarišite njen sadržaj.
- Napravite svoju verziju slikovnice/priče koju ste prethodno pročitali.
- Budite i sami autori priče ili slikovnice. Dopustite djetetu da osmisli naslov i tok priče. Možete zajedno ilustrovati vašu knjigu, osmisliti korice, kombinujući različite slikovne tehnike, materijale.

C. Kognitivni razvoj

Kognitivni razvoj je razvoj sposobnosti snalaženja i učenja kroz životne situacije. On započinje praćenjem i reagovanjem na dešavanja iz okoline, a nastavlja se njenim istraživanjem, učenjem putem pokušaja i pogrešaka, uočavanja uzroka i posljedica te konstantnim razvijanjem opštih znanja.

Kognitivni razvoj je aktivan proces. To znači da u njemu deca intenzivno učestvuju, konstruišući svoje razumijevanje svijeta. Intelaktualni razvoj odvija se kroz nekoliko kvalitativno različitih nivoa. Prvi je nivo konkretnog, kada dijete uči pomoću predmeta iz svoje neposredne okoline. Ono u početku znanja usvaja slučajno, a zatim ih počinje temeljiti na uvidima stečenim kroz pokušaje i pogreške. Dijete upoznaje svoju okolinu, predmete koji ga okružuju (zvuk, tvrdo/meko...), prvenstveno na osnovu motornih radnji, ali i preko čul-

nih organa (oko, uho, koža/dodir...). Stoga je važno obezbijediti da u prvim godinama života ima dovoljno stimulacije i da njegov razvoj bude što više zasnovan na iskustvu.

Preporuke – ideje za aktivnosti:

- Omogućiti djetetu jednostavne igre oponašanja.
- Koristiti reflekse, jednostavne navike.
- Omogućiti djetetu da posmatra rad odraslih ili druge dece.
- Obezbijediti materijale koji podstiču jednostavne kategorizacije i sortiranja.
- Ponuditi djetetu predmete iz njegovog okruženja kojima se mogu proizvoditi razni efekti.
- Omogućiti vrijeme i prostor za igre „Kao da...“.
- Omogućiti djetetu da istražuje, pronalazi, osmišljava.
- Ohrabriti dijete da kreira nove igre.

Naučite me da u svemu vidim mogućnost za učenje

- Imajte na umu da je dijete ličnost za sebe, sa sopstvenim razvojnim potencijalima – ono je aktivno, kreativno biće.
 - Dijete uči kroz igru, spontano istražujući, stupajući u kontakte s drugim ljudima, vršnjacima.
 - Da bi se dijete spontano i slobodno igralo, potrebno mu je iskustvo, doživljaji,
- odgovarajući prostor, vrijeme, didaktički i drugi materijali, partneri za igru... Omogućite mu to.
- Dozvolite djetetu da bude nezavisno, da ima inicijativu, da u svemu što ga okružuje vidi mogućnost, priliku za učenje.

Ukoliko stalno obavljamo neke aktivnosti umjesto djeteta, ono će izgubiti interesovanje za njih. Istovremeno, time doprinosimo da dijete razvije doživljaj sebe kao nekoga ko nije dovoljno sposoban da sam obavlja aktivnosti.

Mnogo je korisnije podsticati dijete da samo nešto učini i pri tom ga uvijek pohvaliti za trud, a ne samo za uspješno obavljen zadatak.

Naučite me da logički razmišljam i rješavam zadatke

- Svakodnevne aktivnosti u vrtiću, u vršnjačkoj grupi, porodici, podrazumijevaju i sređivanje odjeće i obuće. Dajte djetetu zadatak da grupiše odjevne predmete po boji, svojstvu... Na taj način ono će istovremeno učiti i razvijati navike čuvanja i odlaganja odjeće i obuće.
 - Podstaknite dijete da grupiše kocke i druge igračke po nekoj osobini (boji, veličini, obliku...).
 - Ohrabrite ga da učestvuje u raspoređivanju posuđa i postavljanju stola.
 - Podstaknite ga na igre i aktivnosti brojanja i pridruživanja (čaša, stolica, jastuka...).
 - Tokom šetnje možete razgovarati o automobilima koji prolaze pored vas
- (koje su boje, veličine, da li voze brzo ili sporo...).
- Vježbajte brojanje – kamenčići na plaži, spratovi zgrade, drvoredi u parku, voćnjaku...
 - Razgovarajte o tome od čega je nešto napravljeno (npr., prozor – staklo ili drvo; kuća, omiljena igračka, stolica, neki drugi predmet...).
 - Vršite eksperimente tragajući za odgovorom na neko pitanje. Na primjer, što će se desiti ako kocke s ledom utopimo u toplu vodu, kako dobiti pjenu i sl.
 - Sami napravite slagalicu ili domine od kartona ili papira u boji.

D. Socio-emocionalni razvoj

Značaj socio-emocionalnog razvoja uočava se u svakoj oblasti djetetovog života. Sposobnost uspješnog prepoznavanja i ovladavanja sopstvenim emocijama, razumijevanja oštećenja i potreba ljudi iz okruženja i ostvarenja pozitivnog odnosa s njima predstavljaju črstu osnovu za dalji razvoj djeteta.

Polazak u vrtić unosi veliku promjenu u život djeteta. Ono dolazi u novu i nepoznatu sredinu, a brigu o njemu preuzimaju osobe koje mu nijesu dovoljno bliske. I za roditelje polazak u vrtić predstavlja prekretnicu. To je prvi pravi korak u razvijanju samostalnosti djeteta i učenju socijalizacije. Period adapta-

cije na novu sredinu može biti veoma stresan za dijete, ali i za njegove roditelje. Stoga je veoma važno da vaspitač/ica ostavi utisak pouzdane i sigurne osobe i da na taj način zadobije povjerenje roditelja.

Sugestije date u daljem tekstu namijenjene su vaspitačima i roditeljima, a odnose se na period adaptacije djeteta na vrtić.

Vaspitač otežava adaptaciju djeteta ako:

- Kritikuje dijete koje se teže/sporije navikava na vrtić, ili u prisustvu djeteta predočava roditeljima njegovo „loše ponašanje”
- Pokazuje nezainteresovanost za ono što dijete oseća, traži, ispoljava
- Daje djetetu lažna obećanja (npr., „Roditelji će doći za pet minuta”)
- Nema kvalitetnu komunikaciju, ne dijeli informacije s roditeljima
- Nudi djetetu neodgovarajući izbor sadržaja i aktivnosti
- Oduzima djetetu igračku koju je donijelo od kuće, grubo ga umiruje, prisiljava ga da uzima obroke onda kad nije spremno

Vaspitač će olakšati adaptaciju ako:

- Omogući da se dijete polako navikava i postepeno produžava vrijeme boravka u vrtiću
- Obezbjedi deci prilagođen i atraktivan radni prostor
- Organizuje aktivnosti koje su deci interesantne, koje će „držati” njihovu pažnju
- Ima individualizovan pristup djetetu (predlaže mu, npr., da donese omiljenu igračku)
- Pokazuje razumijevanje separacionih strahova djeteta i uvažava ih (npr., preuzima dijete od roditelja s osmjehom i ohrabrenjem)
- Izgrađuje saradnički odnos s porodicom (panoi, sastanci, individualni razgovori)

Roditelji najčešće griješe ako u fazi adaptacije:

- Prijete/zastrašuju dijete odlaskom u vrtić
- Odustaju od vrtića tokom procesa prilagođavanja
- Traže alternativna rješenja za brigu o djetetu
- Otvoreno pokazuju svoju nesigurnost pred djetetom
- Odlaze od djeteta bez pozdrava
- Predugo se zadržavaju na vratima radne sobe i, uopšte, u vidokrugu djeteta

Roditelji mogu ubrzati i olakšati proces adaptacije ako:

- Realno predstave djetetu što podrazumijeva boravak u vrtiću
- Razumiju vlastite i emocije djeteta i istrajni su u prihvatanju promjena
- Jasno i na razumljiv način predoče djetetu vrijeme koje će provesti bez njih
- Naglase apsolutnu sigurnost svog povratka i ne opraštaju se dugo s djetetom
- Definišu aktivnosti kojima će se dijete baviti u vrtiću i o njima govore afirmativno

Iskustvo pokazuje da đeca jaslenog uzrasta često ujedaju jedni druge. Važno je da roditelji i praktičari znaju da je riječ o razvojnoj pojavi kroz koju dijete prolazi i koja će nakon određenog vremena nestati. To je zapravo zaostatak iz prethodne razvojne faze, u kojoj je pomenuto ponašanje bilo jedan od karakterističnih načina na koji dijete spoznaje, istražuje svoju okolinu. U daljem tekstu navodimo još neke od mogućih razloga zašto dijete grize, što vaspitačima i roditeljima može pomoći u razumijevanju ove pojave i pronalaženju adekvatnih odgovora:

- Rast zubića
- Način izražavanja frustracije (umor, glad...)
- Izraz potrebe deteta da dođe do nekog cilja (npr., uzme igračku od drugog deteta) – ako dijete nije u dovoljnoj mjeri razvilo verbalne sposobnosti
- Nesvjesna radnja – dijete tog uzrasta ne shvata da time nanosi bol drugoj osobi
- Impulsivna reakcija usljed nedostatka samokontrole ili prevelikog uzbuđenja

Važno je da vaspitač/roditelj zna da predvidi situaciju u kojoj bi dijete moglo da ugrize i da mu dâ priliku da se smiri. Ako do ugriza ipak dođe, treba reagovati smireno, ali odlučno. Preporuka je da se, umjesto kritika i dužih obrazlaganja, detetu uputi kratka i jasna poruka, npr.: „Ne ujedaj”, „To boli”, „To se ne radi”.

Za dijete je važno da razvije sposobnost prepoznavanja i razumijevanja sopstvenih emocija, kao i vještine da se s tim emocijama „nosi”. Drugim riječima, da nauči da se prikladno ponaša. Važno je i da dijete zna da prepozna emocije drugih, da ih razumije i saoseća s njima, da izgrađuje i održava kvalitetne odnose s prijateljima, porodicom i drugima.

Opšte preporuke za vaspitače i roditelje za ovu oblast razvoja:

- Ohrabrivati dijete da izražava svoje emocije, ali ga učiti da to čini na socijalizovan način.
- Biti dobar model detetu – dijete posmatra kako se vi ponašate i reagujete u određenim situacijama i na taj način, ugledajući se na vas, uči i izgrađuje svoj način ponašanja.
- Svakoga dana posvetiti detetu makar po pola sata: čitati mu, razgovarati, savjetovati ga, pohvaliti...
- Uključiti dijete u različite socijalne odnose. To će omogućiti da ono postane svjesno druge dece, odraslih, njihovih doživljaja, različitih uglova posmatranja i shvatanja iste pojave.

- Važno je saslušati dijete – prepoznati i uvažiti njegova osećanja.
- Dozvoliti detetu, u određenoj mjeri i u nekim situacijama, da uči na svojim greškama. Kod prezaštićenog deteta razvija se osećaj manje vrijednosti.
- Pohvale pozitivno utiču na sliku koje dijete stvara o sebi.
- Zahtjev da dijete nešto učini, ili ne učini, treba propratiti objašnjenjem. Dijete treba da zna zašto se od njega očekuje da se u određenoj situaciji ponaša na određeni način.
- Kada se detetu upućuje kritika, ona mora biti usmjerena isključivo na neodgovarajuće ponašanje deteta, nikako na njegovu ličnost.
- Pohvaliti dijete za primjereno ponašanje, posvetiti mu pažnju. Tako se detetu jasno stavlja do znanja što je poželjno ponašanje te da tako treba i da nastavi.

Prema Konvenciji o dječjim pravima, igra je pravo deteta i najznačajniji segment njegovog razvoja. Od samog rođenja dijete kroz igru istražuje svijet i otkriva svoje mogućnosti. Igra je, dakle, primarni način na koji dijete uči o sebi, drugima i okolini. Budući da je univerzalna, instinktivna, poznata svoj deci, igra predstavlja osnov odrastanja i formiranja njihovih ličnosti.

Dijete kroz igru uči, razvija se, otkriva sebe i svijet. To čini putem pokušaja i pogrešaka, eksperimentisanjem s različitim materijalima, zvukovima, sredstvima, istraživačkim i drugim načinima, igranjem uloga. Kroz igru dijete razvija osećaj sigurnosti, samostalnosti, samokontrole, kompetencije na svim područjima.

Nije dovoljno da dijete samo posmatra i sluša, potrebno je i da istražuje i otkriva. Način na koji se igra i uključuje druge u igru jedan je od pokazatelja razvoja. Poželjno je da u igri, osim gotovih, koristi i igračke koje izrađuje s roditeljima ili vaspitačima. Tako će dijete biti bogatije za iskustvo stvaranja, a osećaj ponosa zbog vlastitog doprinosa podstaci će njegovo samopouzdanje i kreativnost.

Kako odabrati dobru igračku

Da bi igra ispunila svoju svrhu, važno je da bude primjerena djetetu. Prilikom odabira igračaka potrebno je voditi računa o:

- Interesovanjima i uzrastu djeteta – ako je dijete „preraslo” igračku, biće mu dosadna, a ako joj nije „doraslo”, budiće kod njega nezadovoljstvo i narušavati samopouzdanje.
- Sigurnosti – igračka ne smije imati oštre krajeve, oštećenja, sitne djelove, štetne boje.
- Higijeni – ako dijete stavlja igračku u usta, treba osigurati da ona uvijek bude čista.
- Sposobnostima djeteta – dijete mora razumjeti kako se igračka koristi.
- Mogućnostima korišćenja – djetetu treba obezbijediti igračke koje podstiču aktivnost, maštu, kreativnost, pronalaženje novih rješenja.
- Da li pomaže u ostvarivanju kontakata s drugima.
- Da jednostavnija igračka pruža djetetu više mogućnosti za različite igre, nadogradnju.

Naučite me da se igram s igračkama

- Organizujte djetetu prostor za igru. Dijete treba da zna da je to samo njegovo mjesto, odakle može da uzme igračku i vrati je nazad kad god to poželi. Time pomažete djetetu da razvije navike čuvanja, održavanja svojih stvari.
- Vodite računa da igračke koje dijete koristi budu primjerene uzrastu i da ga ne mogu ozlijediti.
- Ako dijete koristi neku edukativnu igračku ili igračku koja se rastavlja i sastavlja, igrajte se zajedno, pokažite mu.
- Naučite dijete da nakon završene igre uvijek odloži igračke na mjesto koje je unaprijed određeno. Pokažite mu to svojim primjerom.
- Naučite ga da dijeli igračke s drugima (s braćom, sestrama, drugarima).

Navike koje je steklo u kući dijete jaslenog uzrasta pokušava da prenese u vrtić. Jedna od tih navika jeste gledanje TV-a, tačnije, crtanih filmova. Prema podacima koje dobijamo od roditelja, djeca sve ranije počinju da prate crtane filmove.

Donja uzrasna granica svakodnevno se pomjera naniže pa danas jednogodišnja djeca uglavnom već gledaju TV. Rana i prevelika izloženost uticaju crtanih filmova, TV-reklama, igrice i sl., najčešće utiče na to da dijete kasnije progovori, a nepovoljno se odražava i na interakciju i komunikaciju djeteta s vršnjacima i odraslima.

Roditelji često griješe kad uzimanje obroka povezuju s gledanjem crtanih filmova. Treba znati da govor koji se razvija pod uticajem crtanih filmova najčešće nema funkciju komunikacije. Zato bi bilo poželjno ukloniti televizore iz radnih soba jaslaca i zamijeniti ih muzičkim uređajima i instrumentima. To bi omogućilo da se kod dece na spontan način podstiče koordinacija pokreta, razvija osećaj za ritam, memorija, sposobnost slušanja...

Naučite me da budem kreativan/kreativna

- U kutku za igru napravite mjesto za pribor i materijal za kreativni rad.
- Tijesto može poslužiti kao materijal za igru i rad – umijesite ga i dodajte malo boje.
- Koristite novinski papir kao inspiraciju za kreativni rad s djetetom.
- Podstaknite dijete da nešto samo nacrtala ili napravi. Pitajte ga što je nacrtala/napravilo. Neka pokuša da objasni zbog čega je baš to odabralo.
- Naučite dijete da reciklira – odvajajte zajedno ambalažu i od nje pravite različite predmete koji se kasnije mogu koristiti.
- Od različitih tkanina, starih majica, pantalona, čarapa, mogu se napraviti lutke.
- Eksperimentišite i igrajte se s bojama.

E. Briga o sebi

Da bi dijete naučilo samostalno da se brine o sebi, važno je da roditelji i praktičari sarađuju. Praktičari moraju poznavati razvojni slijed, odnosno što se od djeteta određene razvojne dobi očekuje. Tako će moći na pravi način da ukažu roditeljima na značaj osamostaljivanja i upoznaju ih s tim što su prioriteti za njihovo dijete s obzirom na uzrast. Na primjer, dijete uzrasta od oko dvije godine trebalo bi da može sâmo da skida odjeću na raskopčavanje (otkopčanu) i da uz pomoć oblači odjevni predmet dugih rukava. Od trogodišnjaka se očekuje veći stepen samostalnosti, npr., da zna da obuče odjevni predmet koji se navlači preko glave, da obuva čizme.

Aktivnosti koje se realizuju u vrtiću neophodno je produžiti i u porodičnom okruženju. Važno je, na primjer, s roditeljima napraviti dogovor da strpljivo sačekaju dijete da se bez pomoći obuče ili obuče. Treba, dakle, izbjegavati užurbanost, nestrpljivost, verbalne pokude i kritike, koji loše utiču na samopouzdanje djeteta i usporavaju proces njegovog osamostaljivanja.

Kroz redovne i svakodnevne aktivnosti potrebno je ohrabrivati dijete da se samo obuče, obuče, umije, očešlja, opere zube, upotrebljava WC, pospremi krevet i svoje stvari, pokupi igračke. Za učinjeno ga uvijek treba pohvaliti. Tako se jača samopouzdanje djeteta jer svima (roditeljima, drugarima, vaspitnom osoblju) pokazuje da može bez pomoći, samostalno da uradi neku aktivnost.

Opšte preporuke za roditelje i vaspitače:

- Podsticati đecu da samostalno uzimaju obroke, piju napitke, svlače se i oblače (shodno uzrastu) – na prijemu i odlasku djeteta iz vrtića, prilikom dnevnog odmora.
- Podsticati ih na samostalnije održavanje higijene – odlazak u toalet, pranje ruku itd.
- Naučiti dijete da brine o svojim stvarima – o rancu sa stvarima koje donosi od kuće, garderobi...
- Razvijati kod djeteta odgovornost – naučiti ga da nakon igre pospremi igračke (u grupi i kod kuće), da brine o svom priboru i radnim listovima, učestvuje u uređivanju radne sobe...
- Kroz igru i aktivnosti za razvijanje fine motorike, učiti đecu da vezuju pertle, samostalno otkopčavaju i zakopčavaju dugmad.
- Podsticati ih da sami rješavaju međusobne nesporazume – izbjegavati ulogu „sudije”.

- Podsticati samostalno izražavanje potreba i inicijativu u komunikaciji, ponašanju.
- Naučiti dijete da zaključava i otključava vrata, pri čemu mora znati i kome smije otvoriti kada je samo kod kuće.
- Predočiti djetetu kada i kako može da koristi telefon.
- Znati od čega se dijete boji ili što ga brine kada je samo – razmotriti moguće opasne situacije i podučiti ga kome da se obrati za pomoć.
- Razgovarati s djetetom o sigurnosti i rizicima prilikom igranja u dvorištu, u toku organizovanih šetnji, samostalnog boravka napolju, pri odlasku u prodavnicu i sl.
- Dozvoliti djetetu da samo ode u prodavnicu.

Naučite me da budem zdravo

- Izađite iz vrtića, stana, kuće... prošetajte, nastojte da što više vremena provodite napolju. Neka vašu šetnju ne osujeti slabiji vjetar ili kiša – to su prirodne pojave, a dijete stiče za njega vrijedno iskustvo. Razgovarajte o tome što zapaža dok vjetar duva, dok pada kiša. Po povratku možete sastaviti priču, dati djetetu da ilustruje viđeno, doživljeno.
- Igraite s đecom pokretnih igara, pokažite im kojih ste se igara vi igrali u djetinjstvu.
- Razvijte kod djeteta naviku pravilnog održavanja higijene tijela. Pokažite mu svojim primjerom – zajedno perite zube, ruke, umivajte se, pomozite mu prilikom kupanja.
- Istražujte napolju – možete sakupljati grančice, listove, kamenčiće, a potom s tim materijalom osmisli zajednički rad (neki predmet, pano i sl.)
- Odvedite dijete na neku sportsku utakmicu ili je zajedno odgledajte. Razgovarajte o tome.
- Radite zajedno vježbe oblikovanja.

S prvim higijenskim navikama, tj. odvikavanjem od pelena, treba započeti onda kada je dijete fiziološki spremno za taj čin. Prema procjeni stručnjaka, to je uzrast između 18. i 24. mjeseca, a najkasnije do 36. mjeseca dijete bi trebalo da usvoji te navike. Međutim, iskustvo pokazuje da se gornja granica

pomjera pa trogodišnjaci koji još nose pelene danas nijesu rijetkost. Naglašavamo da je vrlo važno da dijete ove navike razvija pravovremeno, kao i da jednom otpočeti proces ne treba prekidati i praviti „pauze”. Ukoliko je, dakle, proces odvikavanja od pelena započet, dijete ne treba da ih nosi ni u vrtiću – to je za njega zbunjujuća poruka, koja odlaže uspostavljanje navike. Isto tako, ako odvikavanje djeteta od pelena započne u vrtiću, poželjno je da roditelj taj proces podrži i nastavi u porodičnom okruženju.

Samostalnost u ishrani višestruko je značajan momenat u razvoju djeteta. Zato ga treba navići na hranu koja nije kašasta i koju može samo da uzima. Učeći se pravilnom žvakanju i gutanju dijete stvara uslove za razvoj logomotornih vještina, koje su osnov za pravilan razvoj govornih sposobnosti, tj. artikulaciju glasova. Dok samostalno jede, ono palcem i kažiprstom hvata komadiće hrane i tako, u izvjesnoj mjeri, razvija motoriku šake. Osim toga, samostalnost u ishrani doprinosi razvijanju samopouzdanja kod djeteta – jer je nešto uradilo za sebe.

Opšte preporuke odraslima – praktičarima i roditeljima

- Pružati i dozvoljavati sve ne znači davati deci najbolje.
- Svakom djetetu potrebne su granice i jasna pravila da bi se osećalo sigurnim. U postavljanju pravila i granica treba voditi računa o uravnoteženosti i pravoj mjeri. Pravila ne treba da budu ni previše kruta, ni previše fleksibilna. Postavljanjem granica dijete će naučiti što se tačno od njega očekuje.
- Deci treba dati model lijepog i primjerenog ponašanja. Dijete uči po modelu, oponašanjem odraslih. Važno je što odrasli (roditelji i vaspitači) čine, a ne samo što govore.
- Izuzetno je važno da u porodici postoje definisane uloge, pravila i odgovornosti. Sačinite porodična pravila, koja će obuhvatiti i ponašanje odraslih – tako će dijete lakše prihvatiti vlastite zadatke i dobiti model za učenje odgovornog ponašanja. Odrasli treba dosljedno da se pridržavaju ustanovljenih pravila i da prate da li dijete poštuje dogovor. Takođe je važno da pravila koja važe u krugu porodice budu u saglasju s onima koja se primjenjuju u vrtiću.
- Dijete treba da dobije povratnu informaciju u vidu pohvale ili korekcije neprikladnog ponašanja. Tako uči što je prihvatljivo ponašanje, primjereno toj ili sličnoj situaciji.

- Kažnjavanje nema dugotrajnog efekta na promjenu ponašanja djeteta. Primjena kazne ne uči dijete ničemu novom (osim agresivnosti). Korisnije je pokazati djetetu što se od jega očekuje.
- Kvalitetno provođenje vremena s decom od velikog je značaja. U skladu s mogućnostima, potrebno im je omogućavati nova iskustva kroz koja će najbrže i najviše učiti o sebi i svijetu oko sebe (obilazak muzeja, pozorišta, knjižare, izlet u prirodi...).
- Pripremite dijete za školu. Tokom boravka u grupi, raditi na osamostaljivanju djeteta, njegovoj sposobnosti privikavanja na nova pravila, radne navike, zahtjeve i očekivanja. Poželjno je da se slična priprema odvija i kod kuće, uz podršku i savjete stručnih saradnika i vaspitačkog kadra.

Kako reagovati u situacijama kada se dijete neprimjerenom ponaša (nekontrolisani ispadi, agresivnost...):

Time out – privremeno isključivanje iz aktivnosti, koje djetetu obezbjeđuje vrijeme za razmišljanje, smirivanje. Riječ je o fizičkom udaljavanju djeteta od mjesta/situacije u kojoj je došlo do neprimjerenog ponašanja. Odredite mjesto u sobi, mali tepih, stolicu, čošak. Time out traje tačno određeni broj minuta. Da bi se završio, dovoljno je da dijete objasni svoje ponašanje i/ili da se izvini.

Oduzimanje privilegija – zabrana korišćenja prednosti, uskraćivanje neke aktivnosti. Privilegije se djetetu vraćaju kada to svojim ponašanjem zasluži („dokaže se”). Ukidanje privilegija i eventualna primjena kazne treba da odgovara počinjenom prekršaju. Dijete treba da zna što ga očekuje ukoliko ponovo prekrši dogovorena pravila, što znači da posljedice ponovljenog prekršaja moraju biti unaprijed utvrđene.

IV. RAZVOJNA MAPA: ŠTA TREBA ZNATI I KAKO POSTUPATI

UZRAST 0–3 mjeseca		
RAZVOJNA OBLAST	TIPIČAN RAZVOJ DJETETA	KAKO PODSTICATI RAZVOJ DJETETA
Razvoj motorike (krupna i fina motorika)	<ul style="list-style-type: none"> Počinje da diže glavu kad leži na stomaku. Okreće glavu na obje strane dok leži na leđima. Stiska i drži vaš prst u ruci. Igra se rukama, prinosi ih ustima. Pogledom prati predmet koji se pomjera u stranu, usmjerava ruku u pravcu predmeta. 	<ul style="list-style-type: none"> Držite igračku iznad djetetove glave i tražite (podstičite ga) da je dosegne. Pružite djetetu fizički kontakt i taktilni podsticaj (dodir). Neka igračke i ostale stvari koje ga okružuju budu u jarkim, veselim bojama.
Govorno-jezički razvoj/komunikacija	<ul style="list-style-type: none"> Guče, oglašava se. 	<ul style="list-style-type: none"> Obradujte se i nasmijte djetetu kad se oglasi, dajte mu povratnu informaciju, potvrdite da ste ga čuli. Unosite se djetetu u lice, tepajte mu.
Kognitivni razvoj	<ul style="list-style-type: none"> Reaguje na zvuk (okreće glavu prema izvoru zvuka). Očima prati osobu koja se kreće. 	<ul style="list-style-type: none"> Šušajte igračkom, zveckajte zvečkom s djetetove lijeve i desne strane da bi počelo da okreće glavu ka izvoru zvuka.
Socio-emocionalni razvoj	<ul style="list-style-type: none"> Od drugog do trećeg mjeseca razvija se tzv. socijalni osmijeh – dijete počinje da reaguje osmijehom na pojavu ljudskog lica. Umiri se kada ga uzmete u naručje. Opušta tijelo i privija se uz vas dok ga nosite. Plaće kad nešto želi (gladno je, umorno, pospano...). 	<ul style="list-style-type: none"> Pričajte mu stalno nešto, obasipajte ga pažnjom. Mazite se, pričajte s djetetom i igrajte se s njim tokom hranjenja, oblačenja, kupanja. Odgovorite na djetetov plač jer on je odraz njegovih potreba – fizičkih (nahranite ga, presvucite, provjerite da li mu je toplo/hladno) i emocionalnih (držite dijete u naručju, pokažite mu da ste tu, utješite ga...).
		<ul style="list-style-type: none"> Posmatrajte i pratite reakcije djeteta u različitim situacijama – kad je gladno, pospano, opušteno – naučite da razlikujete njegove potrebe. Razvijajte kod djeteta tzv. sigurnu bazu tako što ćete s njim izgraditi čvrstu vezu i razviti povjerenje – prve formirane veze umnogome određuju način uspostavljanja odnosa tokom cijelog života.

Razvoj motorike (krupna i fina motorika)

- Drži čvrsto glavu.
- Dok leži na stomaku, pretura se na leđa, okreće se, prevrće u oba pravca.
- Kada ga držite uspravno, odupire se vrhovima prstiju.
- Jednom rukom poseže za igračkom dok leži na leđima.
- Hvata predmet cijelom šakom, razgleda ga i trese rukom.

- Igrajte se svakodnevno na podu, neka dijete bude malo na leđima, malo na stomaku.
- Držite dijete u uspravnom položaju, s nogama na podu/tvrđoj podlozi dok mu pjevate, pričate.
- Postavite igračku ispred djeteta kada je budno i leži na stomaku; šušajte i zveckajte igračkom da bi dijete poseglo za njom.

Govorno-jezički razvoj/komunikacija

- Proizvodi zvukove/oglašava se.
- Na govor majke odgovara gukanjem.
- Ostvaruje kontakt očima.
- Vokalizuje dva glasa ili više.

- Obradujte se i nasmijte djetetu kad se oglasi.
- Pričajte, pjevajte djetetu svakodnevno – kao vid povratne informacije.
- Imitirajte zvukove koje proizvodi, ali koristite i jasan govor.

Kognitivni razvoj

- Obraća pažnju na govor drugih.
- Prinosi ruke i predmete ustima (istražuje svijet oralno).
- Manipulše predmetima i razgleda ih.
- Prati pogledom kružno kretanje predmeta.
- Proizvodi zvukove pomoću predmeta.

- Držite igračku u vidnom polju djeteta, zvečite/šušajte njome lagano je pomjerajući kako bi je dijete pogledom pratilo i okretalo glavu.
- Držite igračku iznad djetetove glave, tražite (podstaknite ga) da je dosegne.
- Igrajte se “skrivanja” iz vidnog polja (npr.: „De je ___?” – sakrijte se – „Evo ga/je.”).

Socio-emocionalni razvoj

- Obraća pažnju na ljudska lica.
- Obraduje se osobama koje poznaje, glasno se smije.
- Umiri se kad čuje zvukove, naročito glasove.
- Ljuti se ako mu se uzme igračka.

- Dozvolite djetetu da istražuje predmete tako što ih stavlja u usta.
- Imenujte predmete kojima je svakodnevno okruženo.
- Mazite se i pričajte s djetetom tokom svakodnevnih aktivnosti.
- Ustaliite njegovu dnevnu rutinu – neka termini i mjesta za obroke i spavanje budu uvijek isti.
- Izbjegavajte česte i iznenadne promjene – one mogu uznemiriti dijete.
- Pokušajte da svojom intonacijom, mimikom, gestikulacijom trenutak djetetove ljutnje i negodovanja pretvorite u igru; potrudite se da njegovu pažnju odvratite od uzroka/povoda ljutnje, preusmjeravajući je na nešto drugo.
- Osim vremena koje posvećujete osnovnoj brizi i njezi djeteta, obezbijedite i vrijeme za igru s njim.
- Uvažite pojavu različitih emocija kod djeteta, dajte mu do znanja da je to u redu, da razumijete, da ste tu da ga smirite i utješite.
- Na ljutnju reagujte bez tenzije, umirite ga.
- Pokažite mu, na primjer, drugu igračku, ili ukažite na drugi način na koji može da zadovolji svoje potrebe.
- Pokažite mu način na koji može da se ispolji a da nije ugrožavajući za njega i druge.

Razvoj motorike (krupna i fina motorika)

- Diže se u sedeći položaj držeći se za prste odrasle osobe.
- Održava nakratko ravnotežu u sedećem položaju.
- Podiže se u poziciju za puzanje (na koljena i dlanove).
- Uzima predmete prstima i palcem, premješta igračku iz ruke u ruku.
- Sve baca na pod.

- Dozvolite detetu da samostalno vježba ravnotežu u sedećem položaju.
- Neka dijete sedi u uglu krevetića, ili ga poduprite jastučićima kako bi moglo samo da se održava u sedećem položaju i vježba ravnotežu.
- Učite ga uzročno-posljedičnim vezama kroz igru "Ubaci/izvadi kocku iz kutije", kotrljanje lopte, guranje autića.
- Ne korite dijete – radije tražite od njega da uradi nešto što smatrate poželjnim. Na primjer, umjesto "prestani", bolje je reći: "Vrijeme je za sedenje", "vrijeme je za jelo" i sl...
- Ne izlažite dijete dugotrajnom boravku u statičnom položaju (u krevetu, ljuljašci i sl.).

Govorno-jezički razvoj/komunikacija

- Proizvodi zvukove: "da", "ga", "ka", "ba" (ili već "da-da", "ba-ba").
- Počinje imitirati zvukove i gestikulaciju/ pokrete drugih.
- Razumije jednu riječ.

- Ponačajte radnije, pokrete, glasove za detetom.
- Vježbe "čekanja" reakcije deteta na pomenutu riječ.
- Čitajte detetu svakodneвно.
- Pričajte mu, razgledajte zajedno slikovnice, imenujte i opisujte predmete i boje.
- Imenujte stvari i osobe s kojima je dijete svakodneвно u kontaktu.
- Potkrepiljite dijete dok brblja i igra se s predmetima.

Kognitivni razvoj

- Istražuje rukama i ustima (stavlja predmete u usta).
- Poseže za predmetima koje uočil/želi.
- Umeta predmetima o sto (ili o druge predmete/površine).
- Voli da se ogleda.
- Traži predmete kada ih sakrijete.
- Počinje da pokazuje kažipstom.
- Oglašava se/reaguje na muziku.

- Vježbajte s detetom duvanje kroz slamčicu, gašenje plamena svijeće.
- Imitirajte zvukove i riječi koje dijete izgovara.
- Dozvolite detetu da istražuje svoju okolinu i predmete u njoj.
- I dalje koristite igre "skrivanja".
- Opisujte predmete koje dijete pokazuje prstom, koji privlače njegovu pažnju.
- Postavite ogledalo tako da dijete može da se ogleda i napravite igru od toga.
- Puštajte detetu muziku.

Socio-emocionalni razvoj

- Pruža ruke da biste ga podigli.
- Maše ili bar reaguje na "pa-pa".
- Ima omiljenu igračku.
- Reaguje na svoje ime.
- Vezano je za jednu osobu, boji se od nepoznatih.
- Strah od odvajanja uobičajena je i prolazna faza razvoja na ovom uzrastu.

- Nastavite s jasnim dnevnim rutinama, stvorite detetu osećaj sigurnosti, njegujte toplu i prijatnu atmosferu.
- Pokažite da ste uvijek tu za njega, sigurni i pouzdani.
- Ako je dijete vezano za određenu igračku/predmet koji kod njega stvara osećaj sigurnosti (tzv. prelazni objekat), uvažite to.
- Postepeno, opuštено i smireno uvodite dijete u situacije u kojima je njegov strah očekivan i izražen.
- Kada se nađe u novoj situaciji ili nepoznatom okruženju, dozvolite mu da traži vašu blizinu. Uvjerite ga da ste tu, da je sigurno.

Samopomoć/briga o sebi

- Sam/a jede keks.

- Dozvolite detetu da samo drži i jede keks.

RAZVOJNA OBLAST	TIPIČAN RAZVOJ DJETETA	KAKO PODSTICATI RAZVOJ DJETETA
<p>Razvoj motorike (krupna i fina motorika)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ustaje samostalno (koristi namještaj/predmete/vas). ▪ Može samostalno da sedne, puzi. ▪ Stoji samostalno, pridržavajući se. ▪ Iz stojeće pozicije može da se spusti u sedeću a da ne padne. ▪ Počinje da se kreće, držeći se za namještaj. ▪ Može da napravi bar četiri koraka ako ga pridržavate. ▪ Počinje da uzima sitne predmete koristeći palac i kažiprst. ▪ Pokušava da šara po papiru. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dozvolite detetu da samostalno vježba da sedi, ustaje, pada, pridržava se, cupka. ▪ Dajte detetu sitne predmete koji su bezbjedni (kuglice od papira, sitne djelove hrane...) kako bi vježbalo motoriku ruke i prstiju. ▪ Obezbjedite detetu dovoljno prostora za što bezbjednije izvođenje aktivnosti (razmjestite namještaj, zaštitite djelove koji mogu biti opasni; neka prostor bude u funkciji razvoja deteta). ▪ Motivirajte dijete da se kreće animirajući ga da se kreće od tačke A do tačke B. ▪ Ne dozvolite da se vaš strah da se dijete ne povrijedi prenese na njega – to ga može učiniti nesigurnim i manje spretnim. ▪ Ako dijete padne, ne reagujte burno i usplahireno. ▪ Ako dijete doživi neuspjeh, uvijek ga podstičite na nove pokušaje, verbalno i neverbalno. ▪ Organizujte prikladne i zanimljive aktivnosti kroz igru i u njima aktivno učestvujte.
<p>Govorno-jezički razvoj/komunikacija</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Proizvodi puno različitih zvukova (“mamamama”, “babababa”, “dadada”). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Imitirajte zvukove koje dijete proizvodi i podstaknite ga da ono imitira zvukove koje vi proizvodite. ▪ Pričajte detetu dok ga hranite, presvlačite, kupate.

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Možda već koristi i jednostavne riječi („tata”, „mama”, „o-o”). ▪ Razumije “ne”, “dodi”. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Govorite sporo, koristite kratke i jednostavne fraze. ▪ Čitajte mu svakodnevno, razgledajte zajedno slikovnice i pri tom imenujte i opisujte predmete, likove, boje. ▪ Dajte detetu da jede čvrstu hranu. ▪ Igrajte se: duvanjem balončića od sapunice, duvanjem u slamčicu, gašenjem plamena svijeće i sl., podstičete razvoj motorike govornih organa.
<p>Kognitivni razvoj</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Počinje da imitira učestale radnje odraslih, a predmete koristi svrsishodno (npr., iz čaše pije, slušalicu prinosi uhu i sl.). ▪ Pruža predmet kada zatražite. ▪ Traži predmete izvan vidnog polja. ▪ Voli jednostavne društvene igre. ▪ Uči putem pokušaja i pogrešaka. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dozvolite detetu da lupa predmetima o sto ili jednim o drugi. ▪ Sakrijte manje igračke i predmete i podstičite dijete da ih traži. ▪ Pjevajte i puštajte detetu muziku, pjesme za decu. ▪ Igrajte se igara “Moj red – tvoj red”, “Prvo ja, pa onda ti”, “Sad ću da te uhvatim”, ili “De je...? Evo ga”. ▪ Ne dozvolite detetu da predugo sedi i gleda TV i internet sadržaje.
<p>Socio-emocionalni razvoj</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tapše rukama uz poznate pjesme. ▪ Učestvuje u razvijenijem vidu recipročne igre (dodavanje “Tebi/meni”, “Ja-ti-ja-ti”, razmjena igraćaka, ponavljanje radnje i sl.). ▪ Pokazuje interesovanje za decu i odrasle. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Obasipajte dijete pažnjom – potkrijepite ga svojim glasom, odobravanjem, ohrabriranjem, poljupcima i maženjem za sva prikladna, željena ponašanja. ▪ Stvarajte prilike za interakciju. ▪ Ako se dijete ponaša neprikladno, recite jasno “Ne”, ali ga ne tucite, ne kažnjavajte, ne povisujte ton i ne primjenjujte duga objašnjenja.

<p>Samopomoć/briga o sebi</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Samo prinosi hranu ustima, žvače je, jede prstima. ▪ Pije iz šolje dok je pridržavate. ▪ Pomaže pri oblačenju. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dozvolite detetu da rukama istražuje hranu raznih tekstura i da se samostalno hrani. ▪ Ohrabrite detetovo samostalno izvođenje pojedinih radnji.
--------------------------------------	--	---

<p>▪ UZRAST 13–18 mjeseci / 1 - 1,5 godina</p>		
<p>RAZVOJNA OBLAST</p>	<p>TIPIČAN RAZVOJ ĐETETA</p>	<p>KAKO PODSTICATI RAZVOJ ĐETETA</p>
<p>Razvoj motorike (krupna i fina motorika)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Stoji, kreće se pridržavajući se za djelove namještaja. ▪ Pravi par samostajnih koraka. ▪ Penje se po namještaju, većim predmetima. ▪ Trči u krug. ▪ Uzima, nosi i premješta predmete. ▪ Baca loptu u ciljanom pravcu. ▪ Otvara i lista silkovnice tvrdih korica i listova. ▪ Imitirajući vaše pokrete, vuče prave crte olovkom po papiru. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Obezbijedite detetu uslove za spontanu igru, ne sputavajte ga u kretanjama svojstvenim uzrastu i obezbijediti bezbjedan prostor za njihovo izvođenje (hodaње, trčanje, skakanje, okretanje oko svoje ose, i sl.). ▪ Dajte detetu interaktivne igračke, one koje se guraju i vuku, one kojima se izvode svrshodne radnje. ▪ Igraјte se kuvanja s detetom. ▪ Čitajte detetu svaki dan; neka samo okreće listove (tzv. tvrdih silkovnica), a predmete u silkovnicama imenuјte i pokazujete naizmjenično (ja-ti-ja-ti). ▪ Igraјte se kockicama, igračkama s otvorima za umetanje raznih oblika, puzlama i drugim igrama koje podstiču korišćenje obje ruke. ▪ Dajte detetu da boјi, pokazujete mu kako da crta linije gore-dolje i lijevo-desno (potkrijepite svaki pokušaj imitacije ovih radnji).
<p>Govorno-jezički razvoj/komunikacija</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Funkcionalno koristi 5, 6 riječi. ▪ Pokušava da imitira riječi koje izgovarate. ▪ Razumije jednostavne verbalne zahtjeve i zahtjeve praćene gestikulacijom (npr., "Daj" + ispružena ruka). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Koristite kratke i jednostavne fraze kada govorite detetu. ▪ Postavljajte jednostavna pitanja.

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Upotrebljava frazu od dvije riječi. ▪ Počinje da razvija osjećaj autonomije, samostalnosti u odnosu na roditelje/staratelje – izražava neslaganje ili odbijanje koristeći tzv. semantičko “ne” (gestovno i verbalno “ne”). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Objašnjavajte djetetu radnje koje zajedno radite, imenujući predmete koje koristite: “Sad peremo ruke sapunom i vodom, pa ih sušimo peškirom...” ▪ Dovršite riječ koju dijete pokušava da izgovori i pri tom je proširite. Npr., pokazujući na vozilo, dijete kaže “a” ili “auto”, a vi kažete: “Bravo! Jeste, to je crveni auto.” ▪ Dozvolite djetetu da pokaže svoje neslaganje. Prihvatite ga kada je opravdano, a kada nije, ne inatite se već jednostavnim rječnikom objasnite zašto ne prihvatate njegovo “ne”.
<p>Kognitivni razvoj</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Imitira odrasle u jednostavnim radnjama; počinje simbolička igra “Kao da”. ▪ Pokazuje interes za istraživanje okoline. ▪ Kad čuje ime predmeta/slike, pogleda u pravom pravcu. ▪ Pronalazi skrivene predmete koje nije teško otkriti. ▪ Stavlja jedan predmet u drugi i vadi ga. ▪ Zna da pokaže bar tri dijela tijela (nos, stomak, ruka, noga, glava, oko). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Podržavajte, podstičite aktivnosti “Kao da”, osmišljavajte igre u kojima se imitiraju radnje i postupci drugih. ▪ Učite dijete da pokazuje djelove tijela. ▪ Pjevajte djetetu pjesmice kod kojih su riječi praćene pokretima, izvodite ih zajedno. ▪ Igrajte se sakrivanja predmeta. ▪ Podržavajte radoznalost djeteta i njegovu potrebu za istraživanjem (u bezbjednim uslovima).
<p>Socio-emocionalni razvoj</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pokazuje strah od odvajanja od bliskih osoba, strah od novih situacija i nepoznatih ljudi. ▪ Koristi jednostavnu gestikulaciju: za odbijanje – “ne” i/ili odmahuje glavom; za pozdrav – “pa-pa” i/ili maše rukom i sl. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pružite djetetu pažnju, ohrabrujte njegove pokušaje, pohvalite ga za svako prikladno/poželjno ponašanje. ▪ Posvetite više pažnje potkrepljivanju poželjnih ponašanja i pokušaja nego kažnjavanju neprikladnog ponašanja i njegovom preusmjeravanju.

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Javlja se znaci ljubomore (negoduje kad drugo dijete privuče pažnju). ▪ Igra se samo u prisustvu druge dece. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Poštujte potrebu djeteta da se samo igra, ne insistirajte na dijeljenju. ▪ Omogućite djetetu priliku da započne igru s drugima (odlaskom na igralište i sl.). ▪ Podstičite ga da dozvoli drugu/drugarici da se igra s njegovim igračkama. ▪ Organizujte aktivnost u kojoj je neophodna saradnja, a ne takmičenje. ▪ Imajte razumijevanja za djetetovu ljubomoru – uvažite njegovo pravo da ispolji i manje prijatne emocije. ▪ Otkrijte u kojim situacijama dijete najburnije reaguje i nastojte da ih redukujete. Imajte ipak na umu da ne možete zaštititi dijete od svih situacija koje izazivaju neprijatna osjećanja, niti bi to za njega bilo korisno. ▪ Pokušajte da mu objasnite da i druga deca/odrasli imaju svoje potrebe, ali mu to predložite na njemu blizak način (slikovno, imitacijom, igrokazom).
<p>Samopomoć/briga o sebi</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jede kašikom i pije samostalno (iako prosipa). ▪ Pomaže tokom oblačenja (ispruži ruku/nogu). ▪ Sazuva cipele, svlači čarape, rukavice. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ne požurujte dijete, ne radite stvari umjesto njega. ▪ Budite strpljivi s djetetom, omogućite mu da vježba samostalno hranjenje, oblačenje, svlačenje i sl. ▪ Pronađite prihvatljive alternative – npr., ako dijete želi da hoda samostalno, dozvolite mu to kada je mjesto bezbjedno, ali insistirajte da vas na ulici drži za ruku.

RAZVOJNA OBLAST	TIPIČAN RAZVOJ DJETETA	KAKO PODSTICATI RAZVOJ DJETETA
Razvoj motorike (krupna i fina motorika)	<ul style="list-style-type: none"> Trči, skače i šutira loptu. Otvora vrata. Penje se stepenicama, silazi niz stepenice uz držanje za ruku. Podiže predmet s poda bez pridržavanja. Šara samostalno po papiru. Lista knjigu stranu po stranu. 	<ul style="list-style-type: none"> Igrajte se šutiranja, kotrljanja, hvatanja, bacanja lopte. Obezbijedite detetu interaktivne igračke i igračke koje se guraju ili vuku. Pravite balone od pjene – neka dijete pokušava da ih hvata i kažiprstom rasprsnje. Igrajte se s kockama.
Govorno-jezički razvoj/komunikacija	<ul style="list-style-type: none"> Zna više jednostavnih fraza ili rečenica do tri riječi. Koristi po dvije riječi da bi komuniciralo: „Još kekse“, „Mama, dođi“ ... Izgovara svoje ime na zahtjev. Uživa u pjesmicama za decu, pokušava da ih pjevuši. Povezuje zvukove/oglašavanja s odgovarajućim životinjama. 	<ul style="list-style-type: none"> Pjevajte detetu pjesmice, čitajte priče. Izražavajte se pravilno, razgovorajte s detetom o slikama i tekstu slikovnica. Primjenjujte dvosmjernu komunikaciju, ona je od velike važnosti za razvoj govora deteta. Postavljajte detetu jednostavna pitanja. Igrajte igru oglašavanja životinja, npr., dijete pogađa: “Kako/što kaže krava?”, ili: “Ko kaže muuuu?”
Kognitivni razvoj	<ul style="list-style-type: none"> Prati jednostavna uputstva, verbalne zahtjeve (“Donesi jastuk”, “Vrati cipele”, “Baci u smeće”, “Dođi, sedj” i sl.). Imitira druge. Zna da se igra s igračkama, svrsishodno ih koristi. 	<ul style="list-style-type: none"> Igrajte igru sparivanja, neka dijete otkriva što sa čim ide: identični predmeti, različiti predmeti iste svrhe, predmeti i slike predmeta i sl. Dozvolite detetu da glumi, da oponaša različite ljude i situacije; učestvujte i sami

	<ul style="list-style-type: none"> Zna da pokaže bar pet djelova tijela (oko, uho, glava, usta, zubi, noga, ruka, stomak). Prepoznaje predmete iz svakodnevice i zna čemu služe, tj. kako se koriste. Sparuje jednostavne predmete (čarape sa čarapama, životinje sa životinjama, sliku hrane sa slikom hrane, igračku sa igračkom i sl.). Ne zaboravlja naučeno/savladano. 	<ul style="list-style-type: none"> u takvim aktivnostima (aktivnosti u kući, situacija kod doktora, u prodavnici...). Imenujte radnje i postupke prisutne u svakodnevnim aktivnostima, objašnjavajte ih. Igrajte se pokretnih igara u kojima je zadatak pokazati i/ili imenovati određene djelove tijela (uz odgovarajuće pjesme za decu); možete razgovarati o tome čemu nam služe određeni djelovi tijela i đe se nalaze. Racitujte detetu kratke pjesme u kojima se pominju djelovi tijela. U toku svakodnevnih aktivnosti, pitajte dijete za šta se nešto koristi (u kući, na ulici, u parku), proveravajući pri tom da li je razumjelo; ukoliko je potrebno, pojasnite mu, pružite dodatne informacije. Ohrabrujte dijete, pohvalite njegove ideje, asocijacije, razmišljanja.
Socio-emocionalni razvoj	<ul style="list-style-type: none"> Ispoljava različite emocije: strah, ljutnju, krivicu, radost. Lako se naljuti (počinje faza napada bijesa). Želi da kontroliše druge, svada se, prkosi. Brani svoje stvari. Učestvuje u paralelnoj igri (igra se samostalno pored druge dece, ne mora da se pridruži, ali ne kvari tuđu igru). 	<ul style="list-style-type: none"> Detetu treba sigurna, predvidiva okolina, svakodnevnica s jasnom strukturom, da bi se osećalo sigurno, nastavilo s istraživanjem i slobodnim razvojem. Hvalite i potkrepljujte dijete za svaki oblik primjerenog/poželjnog ponašanja. Opisujte emocije koje dijete ispoljava (npr.: “Ti si srećna kad si u parku!” i sl.). Razvijajte empatiju kod deteta (npr., kad neko dijete plače, ohrabrite ga da ga zagrlj).

<p>Samopomoć/briga o sebi</p>	<ul style="list-style-type: none"> Pije iz čaše, jede kašikom samostalno. Prestaje koristiti flašicu. Postaje svjesno i pokazuje nelagodu kad je pelena "puna". Šedi na tulu, WC šolji s daskom za djecu, koristi WC šolju ako na vrijeme primijetite potrebu. 	<ul style="list-style-type: none"> Ohrabrujte dijete da pije iz čaše, jede kašikom, bez obzira na to koliko se uprija. Pričajte mu/joj o samostalnom korišćenju toaleta, vježbajte kroz igru šedenja na WC šolji ili na tulu. Ohrabrujte dijete da prepoznaje kada ga treba presvući, potkrijepite uvijek kada to saopšti.
--------------------------------------	--	---

- UZRAST 25–36 mjeseci / 2 - 3 godine		
RAZVOJNA OBLAST	TIPIČAN RAZVOJ DJETETA	KAKO PODSTICATI RAZVOJ DJETETA
<p>Razvoj motorike (krupna i fina motorika)</p>	<ul style="list-style-type: none"> Penje se i silazi stepenicama stepenik po stepenik. Trči stabilno i brzo. Skakuće na obje noge. Baca loptu rukama iznad glave. Piše i kopira linije i krugove. Slika vodenim bojama. Zna da naniže kolutove na štap pravilno, po veličini. 	<ul style="list-style-type: none"> Pomozite djetetu da se igra jednostavnim puzlama s oblicima, bojama, životinjama; imenujte svaku puzlu kada je dijete izabere i stavi na odgovarajuće mjesto. Tražite da vam pomogne tako što će otvoriti/zatvoriti vrata/ladicu, ili listati stranice novina. Kada već hoda stabilno, tražite da vam pomogne u nošenju manjih predmeta, pospremanju igračka i sl. Vodite ga u park ili prirodu da se penje, trči, hoda... Igrajte se dobacivanja i šutiranja lopte. Igrajte se kockicama, gradite kule i rušite ih s djetetom. Dajte djetetu da slika vodenim bojama.
<p>Govorno-jezički razvoj/komunikacija</p>	<ul style="list-style-type: none"> Koristi ličnu zamjenicu "ja". Odgovara na jednostavna pitanja, npr., "Kako se zoveš?" Ima funkcionalan vokabular koji može brojati i do 200, 300 riječi. Imenuje predmete i životinje koje često gleda na slikama (pas, maca, medo, auto, sok, kuća, trava, cvijet, drvo, list, kašika, knjiga...) i razumije jednostavne situacije prikazane na njima. 	<ul style="list-style-type: none"> Učite dijete da pjeva pjesme za djecu i brojalice. Dok gledate, čitate slikovnice, neka imenuje ono što vidi. Kada imenujete predmete, dodajte epitete: plavi autić, zeleni krug, roze cvijet, mala mačka, veliki kamion. Podstičite dijete da pjeva pjesmice, ohrabrujte nastup, samopouzdanje. Podstaknite dijete da izrazi ono što je zapamtio iz omiljene priče, ili da je samo prepriča.

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pjeva djelove pjesmica, traži da mu/joj se pričaju omiljene priče. ▪ Stalno postavlja pitanja: “Ko?”, “Što?” i sl. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Budite strpljivi i nastojte da uvijek pružite odgovor na djetetovo pitanje i/ili date objašnjenje.
<p>Kognitivni razvoj</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Voli igre uloga, imitacije odraslih, “ko bajagi” igre. ▪ Pokazuje interesovanje za slikovnice, samostalno lista tzv. tvrde slikovnice. ▪ Sparuje boje (zna da pokaže predmete koji su iste boje). ▪ Prati dva navedena verbalna zahtjeva (npr.: “Pokupi svoje cipele i stavi ih u ormarić!”). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Igrajte igre skrivanja. ▪ Slažite predmete i igračke po veličini, upoznajte dijete s konceptom manje – veće. ▪ Igrajte se sparivanja boja i oblika (npr., pokažete crveni predmet, a dijete treba da donese predmet iste boje). ▪ Nemojte raditi stvari umjesto djeteta, kod njega se tako gubi interesovanje za aktivnost i stvara doživljaj da nije dovoljno sposobno da je samo obavi.
<p>Socio-emocionalni razvoj</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Inicira igru, ali mu/joj je potreban nadzor i pomoć. ▪ Razvija kompleksnu igru i uključuje druge u nju. ▪ Pokazuje zabrinutost/empatiju kad neko njemu bizak plače. ▪ Igru često prati govorom. ▪ Dobija napade bijesa kada ga neko sputava. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pomozite djetetu da ostvari kompleksnu igru koristeći maštu; možete napraviti sator ili dvorac ispod stola, igrati se doktora i pacijenta i sl. ▪ Koristeći boje, tempere, flomastere, papir, pravite zajedno crteže i predmete, izložite ih (okacite) na vidnim mjestima u kući, pokažite da ste ponosni na njegov/njen rad. ▪ Zahtjev da dijete nešto učini ili ne učini treba pratiti objašnjenjem; dijete treba da zna zašto se od njega očekuje da se u određenoj situaciji ponaša na određeni način.

<p>Samopomoć/briga o sebi</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jede samostalno kašikom, počinje koristiti i viljušku. ▪ Samostalno pere ruke. ▪ Koristi toalet uz pomoć odrasle osobe, a kontrolira potrebu tokom dana. ▪ Voli da pomaže u obavljanju jednostavnih kućnih poslova. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Podstičite sve samostalne aktivnosti djeteta. ▪ Potkrijepite dijete svaki put kada uspješno izrazi potrebu i obavi nuždu. Ne korite ga zbog povremenih nezgoda, one su dio uspostavljanja navike. ▪ Uključite dijete u jednostavne kućne poslove, neka mijesi, pomaže u spremanju, brisanju prašine, usisavanju...
--------------------------------------	--	--

Razvoj motorike (krupna i fina motorika)

- Zna da vozi tricikl.
- U trku šutira loptu.
- Hoda nogom pred nogu po pravoj liniji raširenih ruku.
- Niže perle/makarone.
- Siječe makazama po liniji.
- Pokušava da nacrtá čovjeka (glava i udovi).

- Dajte detetu da slobodno bira aktivnosti koje može samostalno da izvrši (do pet minuta): jednostavne puzzle, kocke, plastelin, bojenje, igračke; neka poslije aktivnosti samostalno pospremi svoje stvari.
- Crtajte s detetom linije i oblike, npr., jednostavnu ljudsku figure, čiča-Glišu.
- Primijenite aktivnosti koje zahtijevaju koordinaciju oko-ruka i oko-noga – važne su za cjelokupan razvoj deteta.

Govorno-jezički razvoj/komunikacija

- Govori u rečenicama, govor razumljiv.
- Recituje, zna nekoliko pjesama za decu.
- Zna ime bar jednog prijatelja.
- Zna da imenuje većinu predmeta iz svog svakodnevnog okruženja.
- Zna da kaže kako se zove, preziva, koliko ima godina, kojeg je pola.
- Razumije riječi poput "na", "ispod", "u".
- Oko treće godine, zbog ekspanzije govorno-jezičkog razvoja, dešava se da dijete zamuckuje; ono će nestati ako se okruženje pravilno odnosi prema detetu.

- Pričajte detetu priče; ohrabrujte ga da učestvuje u prepričavanju, pogađanju ishoda priče.
- Recitujte i pjevajte pjesme za decu.
- Čitajte s detetom svakodnevno, imenujte predmete na slikama, postavljajte jednostavna pitanja i podstičite imitaciju govora, rečenica.
- Slušajte što, a ne kako govori; govorite sporije i bez velikih verbalnih zahtjeva.
- Izbjegavajte situacije u kojima dijete treba da govori pred grupom, a ističite i naglašavajte oblasti u kojima pokazuje dobre rezultate (grafomotorne sposobnosti, igrovne vještine, pjevanje).

Kognitivni razvoj

- Imitira odrasle i decu.
- Zna da prepozná bar dvije, tri boje.
- Shvata odnos dijela i cjeline.
- Navodi suprotnosti kada ga pitate: "Što je suprotno od _____?" (vruće-hladno, voli- ne voli, mali-veliki, dan-noć/mrak, mokro- suvo i sl.).
- Razumije koncepte moje – tvoje – njeno – njegovo.
- Prati kompleksne verbalne zahtjeve (dva do tri naporedna zahtjeva).
- Broji do četiri mehanički.

- Tražite da opiše predmete i radnje u okolini.
- Upoznajite dijete s konceptom vremena: danas – juče – sutra – ujutru – naveče...
- Igrajte se igre suprotnosti: "Beba je mala, a ti si _____", "Slon je veliki, a leptir je _____", ili: "Što je suprotno od dan/noć?", "Što je suprotno od slatko/slano, kišelo/gorko".
- Da bi dijete vježbalo memoriju, dajte mu da prati složenija uputstva (npr.: "Idi u svoju sobu i donesi svoju kapu i šal!").
- Igrajte igre sparivanja/pronalazjenja istog i memorije.
- Igrajte se brojanja svega i svačega, sastavljanja i rastavljanja (slagalica, kockica, igračka...), nizanja (štipaljki, klikera, šibica, zrna pasulja...), konstruisanja različitih oblika.

Socio-emocionalni razvoj

- Lako se razdvaja od roditelja/staratelja.
- Počinje da prihvata jednostavna pravila igre.
- Želi da se igra s drugom decom – početak kooperativne igre.
- Insistira da radi stvari samostalno.

- Organizujte detetu igru u grupi, vodite ga da se igra s drugom decom.
- Razgovarajte o emocijama.
- Podstičite dijete da imenuje, prepozná emocije u slikovnicama i u stvarnom životu.
- Postavite jasna pravila i ograničenja i budite dosljedni u njihovoj primjeni.
- Pohvale pozitivno utiču na sliku koju dijete stvara o sebi; kad mu se upućuje kritika, ona mora biti isključivo u vezi s ponašanjem koje procjenjujete kao neadekvatno, nikako s ličnošću deteta.

<p>Samopomoć/briga o sebi</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Oblači se i skida samostalno. ▪ Zakopčava veliku dugmad. ▪ Koristi kašiku, viljušku i salvetu kada jede. ▪ Samostalno pere i briše ruke. ▪ Riječima saopštava potrebu da ide u WC. ▪ Zna da zavrne/odvrne čep/poklopac na predmetima. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ohrabrujte dijete da samostalno pere i briše ruke, da pere zube, koristi pribor za jelo. ▪ Učite dijete da pospremi svoje igračke, kutak, sobu.
--------------------------------------	--	--

UZRAST 4 - 5 godina		
RAZVOJNA OBLAST	TIPIČAN RAZVOJ DJETETA	KAKO PODSTICATI RAZVOJ DJETETA
<p>Razvoj motorike (krupna i fina motorika)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Trči mijenjajući pravac. ▪ Penje se i spušta niz tobogan samostalno. ▪ Skakuće na jednoj nozi. ▪ Kopira oblike držeći olovku pravilno, boji crteže. ▪ Zna da nacrtati ljudsku figuru s najmanje četiri dijela tijela. ▪ Niže sitne perle. ▪ Spretno reže makazama. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Crtaite zajedno dječaka/djevojčicu, pomozite detetu da stvara složenije crteže. ▪ Organizujte aktivnosti koje zahtijevaju više motoričkih radnji – hodanje s prelaženjem prepreka, skakutanje na jednoj nozi i sl. ▪ Igraite se nizanja perlica, sitnih makarona, sijecite oblike i lijepite ih zajedno (kolaž aktivnosti). ▪ Igraite se zakopčavanja i otkopčavanja dugmadi.
<p>Govorno-jezički razvoj/komunikacija</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Govori gramatički ispravno i razgovjetno. ▪ Prepričava kratke priče. ▪ Koristi buduće vrijeme u govoru. ▪ Zna da imenuje brojeve 1, 2, 3. ▪ Imenuje drugove i drugarice. ▪ Sâmo priča priču po slikama. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Podstičite kompleksniji govor i razgovor. ▪ Propratite djetetova pitanja odgovorom i pažnjom. ▪ Strpljivo saslušajte dijete, odgovorite mu, objašnjavajte mu koncepte i dešavanja oko njega, postavljajte pitanja. ▪ Tražite da opiše predmete i radnje u okolini.
<p>Kognitivni razvoj</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Može da prati tri različita naporedna verbalna zahtjeva (bez pomoći gestikulacije), npr.: "Daj mi olovku, otvori vrata i baci papir u kantu", "Tapši rukama, ustani, skoči". ▪ Razumije riječi: "ispod", "između", "na sredini". ▪ Zna da imenuje bar pet boja; odgovara na pitanja: "Koje je boje ova lopta/olovka/majica?" 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Igraite se igara brojanja i prebrojavanja, uvedite koncept manje – više. ▪ Pokazujte djetetu brojeve i slova, imenujte ih čitajući slikovnice, pišite ih na papiru, ohrabrujte dijete da ponavlja. ▪ Pišite ime djeteta, pokazujte i imenujte slova u njemu.

	<ul style="list-style-type: none"> Broji do 10. Orijentira se u vremenu. 	<ul style="list-style-type: none"> Upoznajte dijete s konceptom vremena: juče – danas – sutra – ujutru – uveče; vježbajte na primjerima iz svakodnevnog života. Ohrabrite i podkrepiljite dijete da postavlja pitanja sa: "Što?", "De?", "Kad?" "Ko?" Podstičite kreativnu igru s različitim materijalima.
Socio-emocionalni razvoj	<ul style="list-style-type: none"> Organizuje igru s vršnjacima, radije istog pola. Uključuje se u razgovor s odraslima. Može da odloži zadovoljavanje potrebe. 	<ul style="list-style-type: none"> Dajte detetu što više prilika da se igra s drugom decom. Igra se strukturisanih igara s tablom, kockicama, karticama i pravilima ("Ne ljuti se, čovječe", "Memorije", domine i sl.).
Samopomoć/briga o sebi	<ul style="list-style-type: none"> Pere ruke potpuno samostalno. Koristi sapun, briše ruke peškirom, papirom. Samostalno pere zube, koristi toalet u svim situacijama. Posprema za sobom: svoju sobu, krevet, igračke... Zna odgovor na neka pitanja o ličnim informacijama: ime, prezime, broj godina, grad u kome živi, broj telefona, pol. 	<ul style="list-style-type: none"> Uči i ohrabruje dijete da se samo oblači, pere ruke i zube. Uči dijete da sredi svoje igračke, kutak, sobu, da pospremi za sobom poslije igre ili aktivnosti. Klasifikuje igračke: slikovnice sa slikovnicama, autići s autićima – važno je da dijete nauči da sve ima svoje mjesto. Potrudite se da osigurate da dijete zna lične informacije: svoje ime, prezime, imena roditelja, broj telefona, adresu...

UZRAST 5 - 6 godina		
RAZVOJNA OBLAST	TIPIČAN RAZVOJ DJETETA	KAKO PODSTICATI RAZVOJ DJETETA
Razvoj motorike (krupna i fina motorika)	<ul style="list-style-type: none"> Usavršava aktivnosti koje je naučilo u prethodnom periodu: spretnije trči, preskače prepreke, hoda po pravoj liniji i sl. Razvija osećaj za ritam i može da savlada jednostavne koreografije. Pogađa loptom cilj, hvata loptu u skoku, jednom rukom. Zna da nacrtat čovjeka, kuću, drvo – crtež je prepoznatljiv. Siječe i lijepi jednostavne oblike od kolaž papira. Zna da imenuje i nacrtat osnovne oblike (krug, kvadrat, trougao...). 	<ul style="list-style-type: none"> Omoгуčite detetu dovoljno kretanja i fizičkih aktivnosti kako bi dalje usavršavalo i razvijalo svoju motoriku. Podstičite dijete da pleše, samostalno i u grupi, da pokretima tijela prati i izražava doživljaj muzike. Kupite, ili sami napravite, bojanke i različite radne listove; navikavajte dijete da sedi, razvija pažnju i strpljenje, vježba korišćenje olovke i drugog pribora, rješava zadatke iz radnih listova (jednostavnije može i samo da osmisli). Usredredite se na pripremu za školu, razvoj grafomotornih vještina i osamostalijvanje deteta.
Govorno-jezički razvoj/komunikacija	<ul style="list-style-type: none"> Koristi pune rečenice da bi saopštio nešto (četiri do šest riječi u nizu). Artikuliše sve glasove (eventualno izostaje R, Lj, L). Može jasno da ispriča/prepriča neki događaj. Postavlja pitanja: "Kad?", "Zašto?", "Kako?" 	<ul style="list-style-type: none"> Koristite svakodnevene situacije, događaje i aktivnosti za razgovor s detetom. Kroz spontani razgovor podstaknite dijete da prepriča događaj koji je videlo, situaciju u kojoj je učestvovalo.
Kognitivni razvoj	<ul style="list-style-type: none"> Zna koja je njegova lijeva, a koja desna ruka. Razumije i koristi komparaciju u govoru: kraće, duže, teže, lakše... Uviđa sličnosti i razlike. 	<ul style="list-style-type: none"> Dajte detetu da rješava zadatke kao što su: pronaći put iz lavirinta, povezivanje slika linijama, formiranje oblika spajanjem tačkica, praćenje linija, kopiranje oblika, slova, brojeva, brojanje, zaokruživanje, križanje, podvlačenje,

	<ul style="list-style-type: none"> Javljuju se počeci logičkih operacija (klasifikacija, serijacija, korespondencija i konzervacija). 	<ul style="list-style-type: none"> identifikacija suprotnosti, bojenje, sastavljanje sekvenci događaja, crtanje na temu... Vježbajte serijaciju, klasifikaciju, grupisanje, upoređivanje kroz svakodnevene aktivnosti: sparivanje djelova odjeće, klasifikovanje odjeće po boji, prema vremenskim prilikama... Dajte detetu da u kuhinji razvrstava i pravi skupove od voća, povrća i sl. Podstičite dijete da u različitim situacijama poređi predmete po veličini, boji, pronalazi razlike i sličnosti; pitajte ga, na primjer: Po čemu su slični jabuka i limun, a po čemu različiti? Podstičite različite istraživačke igre i aktivnosti: Zašto sve pada na zemlju? Kako se tijela pokreću i zaustavljaju? Kako nastaju talasi? Podstaknite dijete da nešto samo učini; pohvalite ga za trud, a ne samo za uspješno obavljen zadatak.
<p>Socio-emocionalni razvoj</p>	<ul style="list-style-type: none"> Razvija sposobnost za saradnju i želju za zajedničkim aktivnostima. Osnažuje samopoštovanje. Sposobno je da prepozna, razlikuje i pravilno imenuje svoja i tuđa osećanja. Poštuje pravila igre u grupi (s vršnjacima). Bira omiljenog druga. 	<ul style="list-style-type: none"> Podstičite kod deteta odgovornost, samostalnost, ispunjavanje očekivanja u različitim situacijama, svijest o sebi, svojim osobenostima, sličnostima i razlikama u odnosu na druge. Primijenite igre i aktivnosti na sljedeće teme: "Što mi se dopada kod mene", "Moja osećanja", "To sam ja", "Porodično stablo". Dosljedno pohvaljujte trud, poželjna ponašanja.

<p>Samopomoć/briga o sebi</p>	<ul style="list-style-type: none"> Potpuno samostalno koristi toalet (i obriše se). Veže pertle (ili pokušava). Postavlja sebi sto, koristi pribor za hranjenje. 	<ul style="list-style-type: none"> Zahitjevajte veću samostalnost u dnevnim rutinama: toalet, hranjenje, oblačenje, skidanje, pospremanje igračaka, organizacija i održavanje higijene prostora i ličnih stvari, igračaka. Naučite dijete da sebi pripremi jednostavan obrok (kod kuće), da zaključava i otključava vrata (mora znati kome smije otvoriti kada je samo kod kuće), kada i kako se koristi telefon. Tražite od deteta da samo ode u prodavnicu za osnovne namirnice (dajte mu sitan novac).
--------------------------------------	---	---

